

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren

| WOt-technical report 48

M.M.M. Overbeek, M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos

WAGENINGENUR
For quality of life

Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren

Dit Technical report is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.

De reeks 'Wot-technical reports bevat onderzoeksresultaten van projecten die kennisorganisaties voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu hebben uitgevoerd.

Wot-technical report 48 is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (EZ). Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurverkenning, Balans van de Leefomgeving en andere thematische verkenningen.

Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren

M.M.M. Overbeek, M.-J. Bogaardt & J.C. Dagevos

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, december 2015

WOt-technical report 48

ISSN 2352-2739

Referaat

Overbeek, M.M.M., M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos (2015). *Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. WOT-technical report 48. 46 blz.; 1 fig.; 3 tab.; 31 ref; 2 Bijlagen.

Deze voorstudie gaat in op de nieuwe rol van intermediaire organisaties om private initiatieven voor natuur en landschap uit te lokken, te verbinden en te ondersteunen op basis van deskresearch en interviews. Intermediaire organisaties werken in toenemende mate van top-down naar bottom-up, zoeken meer direct en doelgroepgericht aansluiting bij de maatschappelijke omgeving en bij meer lokale groene doelen. De werkwijzen verbreden zich van het stimuleren van publieke initiatieven naar het faciliteren en experimenteren met private initiatieven. Momenteel is het echter nog te vroeg om deze ontwikkelingen als een volledige omslag te karakteriseren.

Trefwoorden: intermediair, privaat, initiatief, groen, burgers, bedrijven.

Abstract

Overbeek, M.M.M., M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos (2015). *Intermediaers who mobilise contributions by citizens and entrepreneurs to nature and landscape*. Statutory Research Tasks Unit for Nature & the Environment (WOT Natuur & Milieu). WOT-technical report 48. 46 p.; 1 Figs; 3 Tabs; 31 Refs; 2 Annexes.

This pre-study, based on desk research and interviews, discusses the new role of intermediary organisations to mobilise, connect and support private initiatives for nature and landscape management. Intermediary organisations are increasingly taking a bottom-up rather than a top-down approach, looking for more direct and target-oriented connections with the social environment and for more local green objectives of public interest. They are broadening their work from stimulating contributions to public initiatives towards facilitating and experimenting with private initiatives. However, it is still too early to speak of a complete switch to a bottom-up style of working.

© 2015

LEI Wageningen UR

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag

Tel: (070) 335 83 30; e-mail: informatie.lei@wur.nl

De reeks WOT-technical reports is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit report is verkrijgbaar bij het secretariaat. De publicatie is ook te downloaden via www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu.

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Nederland is rijk aan natuurorganisaties die publieke taken voor de overheid uitvoeren. Daarnaast zijn er organisaties die op diverse terreinen buiten natuur en landschap private initiatieven ondersteunen. De vraag is hoe deze organisaties als intermediair functioneren om meer private initiatieven voor natuur en landschap uit te lokken, te verbinden of te ondersteunen. Bieden de terugtrekkende overheid en initiatieven vanuit de samenleving nieuwe kansen aan intermediaire organisatie en zo ja, hoe pakken zij die op? Om deze vragen van een antwoord te voorzien zijn cases verzameld en vertegenwoordigers van intermediaire organisaties geïnterviewd.

Dit rapport toont het zoekproces bij intermediaire organisaties en bij onderzoekers. Wij zijn daarbij ondersteund door een meedenkende klankbordgroep. Deze bestond uit Froukje Boonstra (Alterra Wageningen UR), Patricia Braaksma (ministerie van Economische Zaken), Kris van Koppen (Wageningen Universiteit) en Rinske van Noordwijk (GreenWish). Daarnaast hebben wij veelvuldig overlegd met de opdrachtgever Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Eva Kunseler en de WOT-thema-coördinator, Janneke Vader.

Wij danken de geïnterviewden voor de gesprekken en hun reviews van het definitieve rapport, de leden van de klankbordgroep voor hun advies en de opdrachtgevers voor hun bijdrage aan de realisatie van de voorstudie.

*Greet Overbeek
Marc-Jeroen Bogaardt
Hans Dagevos*

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
Summary	11
1 Inleiding	13
1.1 Aanleiding	13
1.2 Doelstelling van het onderzoek en onderzoeksvragen	15
1.3 Aanpak	15
2 Achtergrond	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Zoekproces voor overheden, burgers en bedrijven	17
2.3 Veranderende rollen van intermediaire organisaties	18
2.4 Ter afsluiting	19
3 Inventarisatie	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Overzicht van intermediaire organisaties	21
3.3 Cluster burgers	21
3.4 Cluster bedrijven	22
3.5 Cluster hybride	23
3.6 Selectie	24
4 Ervaringen	25
4.1 Inleiding	25
4.2 Doelstellingen	25
4.3 Strategieën	28
4.4 Ervaren resultaten en veranderingen in netwerken	31
4.5 Ter afsluiting	31
5 Verder aan de slag	33
5.1 Inleiding	33
5.2 Terugblik	33
5.3 Naar meer bijdrage van intermediaire organisaties	33
5.4 Naar meer bijdrage vanuit de omgeving	35
Literatuur	37
Verantwoording	39

Samenvatting

Aanleiding

Provincies en andere overheden willen vaker met burgers en ondernemers verantwoordelijkheden delen om natuurdoelen te realiseren. Intermediairs kunnen burgers, bedrijven en overheden hierbij helpen door private initiatieven uit te lokken, met elkaar te verbinden, en of te ondersteunen met kennis en ervaring. Intermediaire organisaties opereren tussen publiek en privaat belang en worden geacht vaker bottom-up te gaan werken. Zij zoeken nog naar hun nieuwe rol om meer bij te dragen aan private initiatieven. Bieden de terugtrekkende overheid en de energieke samenleving hen hiertoe kansen en zo ja, hoe pakken zij deze op?

Doelstelling, onderzoeksvragen en aanpak

Het doel van deze voorstudie is te verkennen hoe intermediaire organisaties functioneren in een context van een minder regulerende overheid en nieuwe praktijken van burgers en bedrijven. Deze doelstelling leidt tot de volgende onderzoeksvragen bij natuur en landschap:

1. Wat is het speelveld van intermediaire organisaties tussen overheden, burgers en bedrijven?
2. Welke intermediaire organisaties dragen bij aan private initiatieven?
3. Welke doelstellingen en strategieën hebben intermediaire organisaties die private initiatieven ondersteunen en welke resultaten behalen zij?
4. Hoe kunnen intermediaire organisaties hun rol versterken om private initiatieven te ondersteunen en hoe kunnen overheden, burgers en bedrijven hierin bijdragen?

Via desk-analyse is het kader voor het speelveld van intermediaire organisaties bij natuur en landschap bestudeerd en zijn cases van (formele) organisaties verzameld. Bij vier cases is aan de hand van interviews met vertegenwoordigers inzicht verkregen in de (veranderende) doelstellingen van intermediaire organisaties om meer bottom-up samen te werken, de door hen gepercipieerde resultaten en het door hen ervaren speelveld. De aanbevelingen voor intermediaire organisaties zijn ontwikkeld op basis van de resultaten uit dit onderzoek en discussie met de klankbordgroep.

Resultaten

1. Wat is het speelveld van intermediaire organisaties?

Intermediaire organisaties opereren als derde sector tussen publiek en privaat belang in een multi-actor speelveld. Het speelveld van natuur en landschap is lange tijd door natuurorganisaties bepaald die, vaak als ngo, met behulp van subsidies en regelgeving van de overheid publieke taken realiseerden. Nu worden deze natuurorganisaties geacht in toenemende mate private initiatieven van burgers en bedrijven te ondersteunen en dus meer bottom-up te gaan werken. Voor een groot deel van hen is dit een nieuwe werkwijze. Er zijn echter ook organisaties die al sinds hun oprichting met private initiatieven werken, zowel voor natuur en landschap als voor andere sectoren (Tabel S1).

Tabel S1

Intermediaire organisaties onderscheiden naar hun doelgroepen

(vooral) Burgers	(vooral) Bedrijven	Burgers en bedrijven
GreenWish	DOEN	Streekorganisaties & streekfondsen
KNHM	Adviesbureaus	Ark
	Nationaal Groenfonds *	Milieufederaties (NMO) *
		Regionaal IVN *
		Provinciale Landschappen *

* Voorheen via de overheid publieke taken voor natuur en landschap realiserend

2. Welke intermediaire organisaties dragen bij aan private initiatieven?

Tabel S1 biedt een overzicht van deskresearch met de belangrijkste intermediaire organisaties die bijdragen aan private initiatieven voor natuur en landschap. Organisaties kunnen zich richten op initiatieven van burgers en/of bedrijven. Hiervan zijn vier intermediaire organisaties geselecteerd die zich in verschillende mate op private initiatieven richten, GreenWish, Ark, Nationaal Groenfonds en het Brabants Landschap. Deze selectie is echter niet representatief voor natuurorganisaties die voorheen via subsidies en regelgeving van de overheid publieke taken realiseerden.

3. Welke doelstellingen en strategieën hebben intermediaire organisaties?

Het doel van de vier geselecteerde intermediaire organisaties blijkt te veranderen waarbij niet alleen het private initiatief zelf, maar ook haar omgeving belangrijker wordt. Zo:

- verbreedt ARK haar aandacht voor natuur naar gebiedsontwikkeling met een natuuropgave waarbij ARK zelf initiatief neemt en risico draagt;
- richt GreenWish zich nu meer op actoren in de omgeving van het private initiatief in plaats van op directe ondersteuning van het initiatief;
- werken de Provinciale Landschappen vaker met vrijwilligers en stakeholders samen en faciliteren zij particuliere natuuropgaven waar burgers en bedrijven bij betrokken zijn;
- verandert het Groenfonds van een organisatie gericht op financieel beheer naar een marktgerichte organisatie die haar financiële kennis en ervaring inzet bij het ontwikkelen van groene projecten.

Dit leidt tot belangrijke veranderingen in de strategieën van intermediaire organisaties die nu vaker:

- in een vroeg stadium lokaal commitment met stakeholders organiseren;
- doelgroep gericht denken en werken;
- experimenteren en adviseren.

Resultaten van deze strategieën benoemen, inclusief leerervaringen, laten sommige intermediaire organisaties liever aan de private initiatieven zelf over, omdat die het doel bepalen. Intermediaire organisaties die wel resultaten noemen, zien vooral voordelen in het proces waarbij het direct met belanghebbenden werken als sneller, transparanter en creatiever geldt.

4. Hoe kunnen intermediaire organisaties hun drie rollen versterken?

De resultaten van deze voorstudie lokken de vraag uit hoe intermediaire organisaties hun rollen kunnen versterken. Op grond van de resultaten bij de vier cases en ervaringen elders bevelen wij intermediaire organisaties aan bij het:

- *Uitlokken*: na verkenning van kansrijk geachte private initiatieven (zoals natuur-inclusieve activiteiten; lokaal groen beheer) meer pilots uit te zetten om te laten zien dat het initiatief in de praktijk werkt en navolging verdient, de urgentie van privaat initiatief vaker agenderen en overheden adviseren hoe deze ruimte voor succesvolle initiatieven kan creëren;
- *Verbinden*: meer fysieke kennisnetwerken en virtuele communities te starten die overzicht van private initiatieven bieden en verbindingen leggen om elkaar te adviseren en van elkaar te leren, zowel tussen de initiatieven van bedrijven en burgers als tussen deze en de overheid;
- *Ondersteunen*: meer in te zetten op dienstverlening en advisering bij private initiatieven en dit meer als een permanent onderdeel van hun activiteiten te zien.

Daarnaast kunnen natuurorganisaties die dergelijke rollen overwegen, hun door burgers en bedrijven gewaardeerde deskundigheid en vertrouwen vaker inzetten bij het uitlokken, verbinden of ondersteunen van private initiatieven.

Overheden kunnen intermediaire organisaties bij private initiatieven versterken door hen meer opdrachten te geven om pilots met kansrijk geachte initiatieven uit te zetten, om de infrastructuur (kennisnetwerken en communities) op te zetten om initiatieven te verbinden en/of om initiatieven te ondersteunen. Verder kunnen overheden intern hun organisatie toegankelijker maken door te ontschotten en in hun sturingsstijl meer aandacht besteden aan het faciliteren van private initiatieven. Omgekeerd kunnen private initiatieven meer gezamenlijk naar overheden optreden dan nu gebeurt. Overheden kunnen extern bijdragen door de vraag naar groene producten en diensten te vergroten.

Summary

Background

Provincial and other government authorities are increasingly looking to share the responsibility of achieving conservation objectives with the public and the business community. Intermediaries can help individuals, businesses and public authorities by mobilising and connecting private initiatives and providing support in the form of knowledge and experience. Intermediary organisations operate in the space between public and private interests and are expected to take a more bottom-up approach in future. They are still finding a new role that allows them to contribute more to private initiatives. As the government devolves powers and responsibilities, can these organisations tap into the energy and creativity in society, and if so, how should they go about this?

Aim, research questions and method

The aim of this pre-study is to investigate how intermediary organisations operate in the context of a more hands-off government and new ways of working among private individuals and businesses. This aim was translated into the following research questions regarding nature and landscape management:

1. What is the operating environment of intermediary organisations in the space between public authorities, citizens and businesses?
2. Which intermediary organisations contribute to private initiatives?
3. What objectives and strategies do intermediary organisations that support private initiatives have, and what do they achieve?
4. How can intermediary organisations strengthen their ability to support private initiatives and how can government authorities, private individuals and businesses play a part?

In a desk study the operating environment of intermediary organisations for nature and landscape management was analysed and examples of organisations (both formal and informal) collated. In four case studies, interviews were held with representatives to obtain insight into the changing objectives of the intermediary organisations towards a more bottom-up approach, what they think they have achieved and their experiences of their operating environment. Recommendations are made for intermediary organisations on the basis of the results of this study and discussions with the 'sounding board group'.

Results

1. What is the operating environment of intermediary organisations?

Intermediary organisations operate as a third sector in the space between public and private interests in a multi-actor operating environment. Nature and landscape management has for a long time been dominated by nature conservation organisations, often NGOs, which carried out public tasks under government regulations and with grant aid. These organisations are now increasingly expected to support private initiatives by individuals and businesses and so take a more bottom-up approach. For most of them this is a new way of working. However, other organisations have been working with private initiatives ever since they were established, both for nature and landscape management and in other sectors (Table S1).

Table S1

Intermediary organisations by target group

Mainly private individuals	Mainly businesses	Private individuals and businesses
GreenWish	DOEN	Regional organisations & regional funds
KNHM	Consultancies	ARK
	Nationaal Groenfonds *	Environmental federations (NMO) *
		Regional IVN *
		Provincial landscape societies *

* Previously undertook public nature and landscape management tasks for government

2. Which intermediary organisations contribute to private initiatives?

Table S1 gives an overview of desk research on the most important intermediary organisations contributing to private initiatives on nature and landscape management. Organisations can focus on initiatives by private individuals and/or businesses. Four intermediary organisations were selected which focus to varying degrees on private initiatives: Greenwish, ARK, Nationaal Groenfonds and Brabants Landschap. However, this selection is not representative of nature conservation organisations that used to carry out public tasks under government regulations and with grant aid.

3. What objectives and strategies do intermediary organisations have?

The objectives of the four selected intermediary organisations appear to be changing, with not only private initiatives becoming more important, but also the environment within which they operate:

- ARK is broadening its interest in nature conservation to include area development with a conservation management component in which ARK itself takes the initiative and carries the risk;
- GreenWish is focusing more on actors in the environment of the private initiative instead of directly supporting the initiative itself;
- Brabants Landschap is working more with volunteers and stakeholders, and facilitate private nature conservation projects involving individuals and businesses;
- Groenfonds is changing from a financial management organisation into a market organisation that uses its financial expertise to develop green projects.

This is leading to important changes in the strategies of intermediary organisations, which now more often:

- generate local commitment with stakeholders at an early stage;
- tailor their plans and activities to specific target groups;
- experiment and advise.

Some intermediary organisations prefer to leave it to the private initiatives themselves to state the results of these strategies, because they decide on the objectives. Intermediary organisations that do mention results mostly say that working directly with stakeholders is beneficial and has the advantage of being quicker, more transparent and more creative.

4. How can intermediary organisations strengthen their three roles?

The results of this pre-study prompt the question of how intermediary organisations can strengthen their roles. Based on the results of the four case studies and experiences elsewhere, we make the following recommendations to intermediary organisations on their three roles:

- *Mobilising initiatives*: after investigating promising private initiatives (such as nature-inclusive activities and local greenspace management), carry out more pilot projects to show how the initiatives work in practice and deserve to be developed, point out the urgent need for private initiatives more often, and advise government authorities how they can create opportunities for successful initiatives.
- *Connecting initiatives*: establish more physical knowledge networks and virtual communities that provide both information on private initiatives and a mechanism for individuals, businesses and public authorities to advise and learn from each other.
- *Supporting initiatives*: focus more on service provision and advice to private initiatives as a more permanent part of the organisation's activities.

In addition, nature conservation organisations considering taking on such roles can make more use of their expertise and the confidence placed in them by individuals and businesses to mobilise, connect and support private initiatives.

Government authorities can strengthen the role of intermediary organisations in private initiatives by giving them more commissions to carry out pilot projects on promising initiatives and establish the necessary infrastructure (knowledge networks and communities) to connect and support initiatives. They can also make their organisations more accessible by breaking down departmental barriers and putting more emphasis in their governance style on facilitating private initiatives. Conversely, private initiatives can make more joint representations to government than at present. Government authorities can provide indirect support by increasing the demand for green products and services.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De laatste jaren ontstaat er meer aandacht voor het economische en maatschappelijk nut van natuur in brede zin – dus ook groen en landschap – en grijpen burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties vaker de kans om hier aan bij te dragen. De oude regierol van de overheid verandert, terwijl burgers en bedrijven zelfstandiger optreden. Deze tendens werkt ook door in de Rijksnatuurvisie (Ministerie van EZ, 2014) en het Natuurpact (Ministerie van EZ en provincies, 2013), waar provincies vaker met burgers en bedrijven de verantwoordelijkheid willen delen om het natuurnetwerk te realiseren. De provincies hopen hiermee het natuurbeleid met minder publieke middelen te kunnen realiseren en het gevoelde eigenaarschap voor natuur te verbreden (Kuindersma *et al.*, 2015).

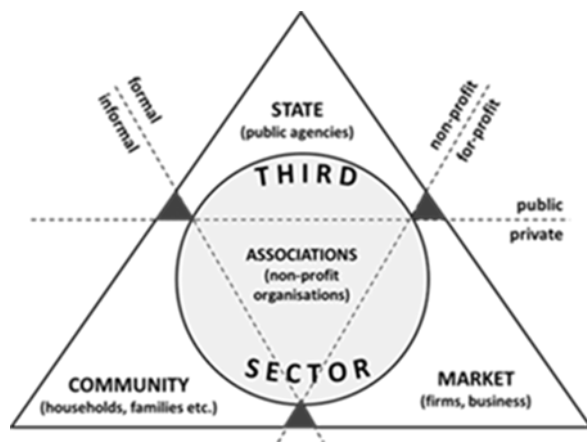
Om de maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en landschap te vergroten, bestaan nu twee discoursen. In lijn met de door de overheid gewenste 'participatiesamenleving' is de belangrijkste strategie het stimuleren van private actoren tot initiatieven die binnen de publieke kaders passen. In de 'energieke samenleving' ligt de weg verder open en nemen burgers en bedrijven zelf initiatieven. De accumulatie van kennis, kapitaal en vaardigheden zou dan tot meer sociale netwerken en private initiatieven los van geïnstitutionaliseerd en centraal gestuurd overheidsbeleid (zelfsturing) moeten leiden (Hajer, 2011). De organisatorische implicaties van de 'participatiesamenleving' dan wel de 'energieke samenleving' en de veranderende verzorgingsstaat zijn echter nog volop in discussie (Tonkens, 2014). De private - en de publieke - actoren zoeken nog naar hun nieuwe rol binnen en buiten het natuur- en landschapsbeleid. Gaat het burgers en bedrijven als private actoren om meer autonomie, creativiteit, lokale samenhang, een beter verdienmodel dan die de overheid hen voorheen bood? Mogelijke veranderingen kunnen ook impact hebben op de behoefte aan intermediaire actoren die private initiatieven kunnen uitlokken, verbinden of ondersteunen. Wie deze actoren zijn en welke rol zij bij het beheer van natuur en landschap willen en kunnen vervullen, moet echter nog uitkristalliseren. Dit vormt voor het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) de aanleiding om een voorstudie voor de Balans van de Leefomgeving te laten verrichten naar intermediaire organisaties (actoren) bij het ondersteunen van private initiatieven.

Intermediaire organisaties

Intermediaire organisaties opereren als derde sector tussen publiek en privaat belang in een multi-actor speelveld (zie Figuur 1 uit Avelino & Wittmayer, 2015 op basis van Evers & Laville, 2004; Pestoff, 1992). Dit vormt een speelveld met meer dimensies waarbinnen intermediaire organisaties opereren. Naast de dimensie publiek/privaat belang (gezamenlijk of eigenbelang) worden nog twee andere dimensies gebruikt, namelijk formeel/informeel (wel of niet institutioneel, wettelijk) en markt/non-market (wel of geen winstmotief). In dit multi-actor speelveld (van overheid, gemeenschap, markt en associaties) is de overheid de eerste sector die als formele, non-profit actor een publiek belang nastreeft. De tweede sector bestaat uit burgers (gemeenschap) en bedrijven (markt) die een privaat belang willen realiseren. Ten opzichte van de overheid opereren burgers doorgaans informeel en zijn bedrijven profit gericht, al gebeurt ook het omgekeerde zoals gezamenlijke inkoop door burgers (profijt) en sociaal ondernemerschap door bedrijven (informeel). Intermediaire organisaties (associaties) als derde sector werken op het snijvlak van privaat en publiek, formeel en informeel, met of zonder winstoogmerk.

Een aantal voorbeelden van intermediaire organisaties in de cirkel van Figuur 1 bevindt zich:

1. Aan de bovenkant van de cirkel *publieke organisaties* met een *formeel en non-profit* perspectief: natuur-, milieu- en gezondheidsorganisaties (vaak ngo's) en politieke partijen.
2. Aan de linker buitenkant van de cirkel *informele organisaties* met een *privaat en non-profit* perspectief: burenhulp groepen en zorgcoöperaties van burgers (Vermeij, 2015).
3. Aan de rechter buitenkant van de cirkel *profijt gerichte organisaties* met een *privaat en formeel* perspectief: coöperaties van bedrijven en/of burgers, werknemers- en geversverenigingen.

Figuur 1 Intermediaire organisaties tussen overheid, burgers en bedrijven

Daarnaast zijn er intermediaire organisaties in de zwarte driehoekjes die bijdragen aan het ontwerp of de infrastructuur. Voorbeelden zijn:

1. Rechtsboven waar *publiek* en *profijt* elkaar al langer ontmoeten in publiek-private partnerschappen zoals bij rood-met-groen-projecten.
2. Midden onder waar *informeel* en *profijt* elkaar recent ontmoeten in weborganisaties zoals Funda (huizenverkoop), Airbnb (overnachten), Uber (particuliere taxi), online communities bij profit organisaties (om de binding tussen merk en gebruiker te versterken) etc. In het groene domein bestaan weborganisaties voor het (ver)kopen van agrarische gronden (www.fundalandelijk.nl) en bos (www.bostekoop.nl). Voor natuurgrond bestaat (nog) geen weborganisatie.
3. Linksboven waar publiek en informeel elkaar ontmoeten, online communities bij non-profit organisaties (om ervaringen te delen), weborganisaties voor het bemiddelen van vrijwilligers voor natuur en landschap (www.natuurwerk.nl), webwinkels die een percentage van het aankoopbedrag aan natuurorganisaties doneren (www.koopvoordenatuur.nl) en het doneren aan (groene) goede doelen (www.goededoelen.nl).

Intermediaire organisaties zijn er dus in vele soorten en maten (niet-gouvernementele organisaties (ngo's), sociale ondernemingen, coöperaties, verenigingen, weborganisaties etc.). Nederland is rijk aan intermediaire organisaties die als maatschappelijk middenveld (De Hart, 2005) vaak een verticale schakel tussen overheid, burgers en bedrijven vormen. Zij werkten vaak top-down, versterkten de sociale cohesie, namen deel in het proces rond de vorming van beleid en legitimeerden het beleid naar hun achterban wanneer het van kracht was. Dit geldt ook voor natuurorganisaties die, vaak als ngo, publieke taken van de overheid voor natuur en landschap realiseerden. Nu worden ze geacht om ook meer bottom-up te gaan werken en initiatieven van burgers en bedrijven te ondersteunen. Dus niet alleen meer vanuit hun eigen kaders als publieke organisatie initiatieven stimuleren, maar ook het initiatief aan burgers en bedrijven laten en hen wanneer nodig faciliteren. Er zijn ook maatschappelijke organisaties die al langer private initiatieven faciliteren op meer terreinen dan alleen bij natuur en landschap.

Mobiliseren van private initiatieven: uitlokken, verbinden en ondersteunen

In dit project gaat het om de rol van intermediaire organisaties die worden geacht om initiatieven van burgers en bedrijven te ondersteunen en meer bottom-up te gaan werken. We spreken niet toevallig over 'worden geacht': er is nog weinig conceptueel en empirisch inzicht bij PBL in de rol van intermediaire organisaties bij het ondersteunen van particuliere bijdragen voor natuur en landschap. De rollen zijn drievoudig. Ten eerste kunnen intermediaire organisaties initiatieven *uitlokken* door het bieden van bijvoorbeeld locaties om natuuractiviteiten uit te lokken (natuurgrond). Ten tweede kunnen zij initiatieven met elkaar *verbinden* en ten derde kunnen zij deze ook *ondersteunen* met infrastructuur (crowdfunding) en kennis en ervaring. Een voorbeeld van het laatste is Natuurmonumenten dat met hun kennis leden in de Liemers – waar zij geen gebieden beheert – helpt bij hun plannen om hun buitengebied aantrekkelijker te maken¹. Dit leidt tot vragen over de kansen

¹ <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3385402/2013/01/30/Kaartjes-rijgen-groene-parels-tot-een-collier.dhtml> 30 januari 2013.

van intermediaire organisaties bij enerzijds een terugtrekkende overheid en anderzijds een meer energieke samenleving. Welk perspectief zien zij hierbij voor zichzelf om meer bottom-up te gaan werken en hoe pakken zij dit op?

1.2 Doelstelling van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het doel van dit onderzoek en daarmee de centrale vraag is te verkennen hoe intermediaire organisaties functioneren in de context van een minder regulerende overheid voor natuur en landschap en nieuwe praktijken van burgers en bedrijven. Deze doelstelling leidt tot de volgende onderzoeksvragen bij natuur en landschap:

1. Wat is het speelveld van intermediaire organisaties tussen overheden, burgers en bedrijven?
2. Welke intermediaire organisaties dragen bij aan private initiatieven?
3. Welke doelstellingen en strategieën hebben intermediaire organisaties die private initiatieven ondersteunen en welke resultaten behalen zij?
4. Hoe kunnen intermediaire organisaties hun rol versterken om private initiatieven te ondersteunen en hoe kunnen overheden, burgers en bedrijven hierin bijdragen?

De intermediaire organisaties relevant voor dit onderzoek dragen bij aan private initiatieven samen met het realiseren van publieke belangen. Dit vraagt om intermediaire organisaties die:

- *initiatieven* van burgers en/of bedrijven ondersteunen;
- *brede expertise* hebben voor het beheer en het ontwikkelen van natuur en landschap;
- *resultaten* bij de uitvoering beogen (niet alleen visieontwikkeling en plannen maken).

1.3 Aanpak

Via desk-analyse is het speelveld van intermediaire organisaties verkend (vraag 1, hoofdstuk 2) en zijn via internet cases van organisaties verzameld (vraag 2, hoofdstuk 3). De inventarisatie gaat in op de doelstellingen van intermediaire organisaties, hun werkzaamheden en aanpak bij private initiatieven, hun organisatie en belangrijke stakeholders om mee samen te werken. Bij vier cases is via interviews nader ingegaan op de (veranderende) doelstellingen, de gepercipieerde resultaten en het ervaren speelveld (vraag 3, hoofdstuk 4). In de zomer van 2015 hebben hiervoor zeven gesprekken plaatsgevonden met vertegenwoordigers van deze intermediaire organisaties (bijlage 1: vragenlijst; bijlage 2: geïnterviewden). Het rapport sluit af met aanbevelingen voor intermediaire organisaties op basis van de resultaten en discussie met de klankbordgroep (vraag 4, hoofdstuk 5).

2 Achtergrond

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de eerste vraag, het verkennen van het speelveld van intermediaire organisaties tussen overheden, burgers en bedrijven bij het ondersteunen van private initiatieven voor natuur en landschap. Het speelveld van overheden, burgers en bedrijven ligt niet vast en dat van intermediaire actoren evenmin. Bij natuur en landschap zijn overheden, burgers en bedrijven nog op zoek naar een passende rol (par. 2.2). Bij intermediaire organisaties blijkt hun speelveld tot dusver naar tijd en plaats te verschillen, met name of zij meer op publieke dan wel private belangen waren gericht (par. 2.3). Ter afsluiting is de vraag welke kansen de veranderende rollen van overheden en private actoren voor intermediaire actoren bieden (par. 2.4).

2.2 Zoekproces voor overheden, burgers en bedrijven

Energieke overheid nog weinig zichtbaar

Zoals elders is aangegeven vraagt de minder regulerende overheid ook anders organiseren (Van Twist & Van der Steen, 2013). De ROB (2012) introduceerde daarvoor de overheidsparticipatietrap met mogelijke rollen van de overheid (Tabel 1). Naar verwachting zal overheidsparticipatie in een participatie samenleving vaker gericht zijn op stimuleren, terwijl in energieke samenleving vaker sprake zal zijn van faciliteren of zelfs loslaten. De verschuiving is echter gradueel, want zowel in een participatie samenleving als in een energieke samenleving zullen overheden ook taken blijven regisseren en reguleren (Van Twist & Van der Steen, 2013).

Tabel 1

Overheidsparticipatietrap

Loslaten	De overheid heeft inhoudelijk noch in het proces enige bemoeienis.
Faciliteren	Als het initiatief van elders komt en de overheid er belang in ziet om dat mogelijk te maken.
Stimuleren	De overheid wil een bepaald beleid of een interventie, maar laat de realisatie daarvan over aan anderen. Ze zoekt slechts naar mogelijkheden om anderen in beweging te krijgen.
Regisseren	Andere partijen hebben een rol, maar de overheid heeft de regie.
Reguleren	Wet- en regelgeving. De overheid kan regels handhaven en overtreding daarvan sanctioneren zoals bij vraagstukken van orde en veiligheid.

Het decentraliseren van het natuurbeleid heeft als gevolg gehad dat provincies veel taken van de rijksoverheid hebben overgenomen zonder veel veranderingen in de rollen van de overheid zelf. Het reguleren en regisseren kent nog veel continuïteit en het faciliteren en stimuleren van actief burgerschap speelt (nog) geen prominente rol in de praktijk van het provinciaal natuurbeleid (Kamphorst & Selnes, 2015). Provincies zoeken nog naar een nieuwe invulling en taakverdeling om de toegang van maatschappelijke partijen, bedrijven en burgers tot de realisatie van natuur en landschap te verruimen. Instrumenten die daarbij aan de orde zijn, is open aanbesteding, uitnodigingsplanologie (ja, mits) en cofinanciering van maatschappelijke initiatieven. Zo dragen een aantal provincies bij aan de realisatie van landschaps-, streek- of gebiedsfondsen waarmee groene initiatieven worden gefinancierd. Daarnaast verschuift de bijdrage aan traditionele vrijwilligersorganisaties naar financiële ondersteuning van projecten of pilots die burgerbetrokkenheid moeten faciliteren (Kuindersma *et al.*, 2015).

Veel participatie, maar nog weinig zelfsturing door burgers

Gespiegeld aan de overheidsparticipatietrap (Tabel 1) bestaan er verschillende vormen van burgerparticipatie. Waar reguleren en regisseren vaak samen gaan met inspraak en consultatie van burgers waar de overheid geen consequenties aan hoeft te verbinden (eerste generatie burgerparticipatie), staat deze bij stimuleren wel open voor advies van burgers (tweede generatie burgerparticipatie). Relevant voor faciliteren en loslaten is dat burgers samen met de overheid of zelfstandig beslissen (derde generatie burgerparticipatie).

In het algemeen wordt (meer) vertrouwen in burgers en een derde generatie burgerparticipatie genoteerd (zie WRR, 2012) al is dit soms meer politiek gedreven dan werkelijkheid (Peters *et al.*, 2014). De vraag is dus in hoeverre particulieren willen bijdragen aan natuur en landschap. Bekend is dat burgers en bedrijven hier niet vanzelf in gaan investeren en dat een strategie nodig is om hun urgentie en mogelijkheden helder te krijgen (zie Overbeek, 2011; Dirx & de Knecht, 2014). Verder deed in 2013 maar 3% van de Nederlanders mee aan een burgerinitiatief voor natuur en landschap (De Boer *et al.*, 2014). In plaats van zelf initiatief te nemen (derde generatie), dragen veel burgers bij als vrijwilliger (tweede generatie) en dit aantal is in de afgelopen jaren gegroeid (De Boer *et al.*, 2014; Overbeek *et al.*, 2014). Mogelijk stijgt ook de derde generatie burgerinitiatieven. Deze zijn echter vaak lastiger te meten, met name minder erkende initiatieven 'onder de radar' waarbij bewoners op lokaal niveau bijdragen aan bijvoorbeeld dorpsbosjes en aan stads(tuin)natuur.

Ook grondeigenaren nog minder vaak dan beoogd gericht op natuurbeheer

Hoewel er veel aandacht is geweest voor de maatregelen om via particulier en agrarisch natuurbeheer bedrijven te interesseren, verloopt het proces om meer hectares natuurbeheer te realiseren traag (Compendium voor de Leefomgeving, 2015). Recent is een aantal nationale beleidswijzigingen geweest die mogelijk leiden tot meer toegankelijkheid voor private actoren om aan natuurbeheer bij te dragen. Door gelijkberechtiging krijgen nu niet alleen Terreinbeherende organisaties (TBO's) maar ook andere mogelijke natuurbeheerders kansen en vergoedingen van provincies voor grondverwerving en beheer. Dit kan leiden tot meer beheer door particuliere ruimtegebruikers in het landelijk gebied en nieuwe rollen voor intermediaire organisaties om dit beheer uit te lokken en te ondersteunen (zoals een website om de (ver)koop van natuurgrond bekend te maken, crowdfunding voor financiële bijdragen etc.). Verder ontstaan er meer natuur-inclusieve activiteiten zoals natuur begraven, natuurcampings etc.

2.3 Veranderende rollen van intermediaire organisaties

Niet alleen overheden, burgers en bedrijven zoeken nog naar hun nieuwe rol, maar ook intermediaire organisaties. Zoals in Figuur 1 in hoofdstuk 1 is aangegeven, bepalen de stippellijnen/dimensies het speelveld van intermediaire organisaties. Deze dimensies privaat en publiek, formeel en informeel, met of zonder profijt of winsttoegmerk liggen niet vast, maar verschillen naar tijd en plaats (Pestoff, 2014). Het speelveld waarbinnen intermediaire organisaties opereren, verandert dus door de tijd heen en is afhankelijk van de wijze hoe binnen een land de verzorgingsstaat wordt georganiseerd. Wij lichten dit toe via een paar hoofdlijnen.

Toenemende overheidsinterventie

Historisch gezien wordt in Europa - en ook in Nederland - de derde sector en daarmee ook intermediaire organisaties vooral geassocieerd met een toenemende overheidsinterventie (Evers & Laville, 2004). Intermediaire organisaties zijn dan vooral op publieke en actoren politieke doelen gericht. In dit 'civil society'-denken vormen intermediaire organisaties een belangrijke verbinding tussen overheid en burgers. Met de intrede van het Nieuw Public Management, waarbij de derde sector meer afrekenbare publieke doelen moest realiseren (Van Twist & Van der Steen, 2013) en naderhand het privatiseren van uitvoeringstaken, werden de markt, zelfredzaamheid en participatie van burgers vaker als efficiënte alternatieven voor de overheid gezien. Door de veronderstelde groeiende inbreng van private actoren is de verwachting dat rol van intermediaire organisaties zich ook meer op hen gaat richten. In dit onderzoek vormt die verwachting een belangrijk uitgangspunt.

Daarnaast verschillen landen in hun opvattingen over de rollen van de overheid bij de welvaart-(her)verdeling onder de bevolking. Bij de verschillende welvaartsregimes (Esping-Andersen, 1990) verschilt ook de rol van intermediaire organisaties. In het sociaaldemocratische regime in de Scandinavische landen wordt de overheid geacht voor de publieke goederen en diensten te zorgen of deze over te nemen van de markt. Intermediaire organisaties zijn dan hoofdzakelijk protestgroepen die beogen dat de overheid deze naar behoren levert. In het corporatistische regime in Nederland en in andere Rijnlanden is het belang van intermediaire organisaties groot, omdat zij samen met de overheid publieke goederen en diensten leveren (Evers & Laville, 2004). In het liberale regime in de Angelsaksische landen worden publieke goederen en diensten zoveel mogelijk door de markt geleverd en worden intermediaire organisaties van minder belang geacht bij het uitvoeren van publieke taken.

Natuur en landschap

Ook bij natuur en landschap worden in Nederland intermediaire organisaties vooral geassocieerd met een toenemende overheidsinterventie. In het begin van de vorige eeuw ontstonden in Europa en Amerika natuurbeschermingsorganisaties vanuit kleine elite-netwerken van particulieren (Van Koppen & Markham, 2004). In de laatste decennia van de vorige eeuw en in het begin van deze eeuw was er in Nederland (en in de UK) echter een toenemende overheidsinterventie. In Nederland ging echter niet de overheid, zoals in een sociaaldemocratische regime, de private taken van natuur- en landschapsorganisaties over nemen. Integendeel, analoog aan het corporatistische regime, kregen de terrein-beherende organisaties meer publieke taken. De door particulieren opgerichte organisaties zoals Natuurmomenten (Van Koppen, 2002) en de Provinciale Landschappen (Beckers *et al.*, 2010) zijn zich daardoor meer op het ontwikkelen en beheren van de natuur (EHS) gaan richten. Natuurorganisaties voerden daarbij de druk op naar de overheid om als publieke taak meer natuur te realiseren.

Naast het organiseren van vrijwilligers om bij te dragen aan natuur en landschap zijn er andere voorbeelden die het belang van publieke organisaties tot dusver aangeven. Denk hierbij aan door de overheid gefinancierde en geadviseerde organisaties die groen onderwijs, natuur- en milieu-educatie en/of advies voor landschapsbeheer aanbieden en organisaties die regelingen uitvoeren voor particulier natuurbeheer en agrarisch natuurbeheer (www.scan-collectieven.nl). Daarentegen zijn er minder voorbeelden te geven van intermediaire organisaties die zich vooral richten op de bijdragen van burgers en bedrijven zelf.² Organisaties die dat wel doen zijn bijvoorbeeld streekorganisaties en certificeringsorganisaties die op de impact van producten op biodiversiteit kunnen wijzen (PBL, 2014).

Er is echter nog weinig inzicht in de rol van intermediaire organisaties bij een terugtrekkende overheid in Nederland. Hypothetisch gezien zouden de huidige koerswijzigingen tot een ander speelveld voor intermediaire organisaties kunnen leiden, bijvoorbeeld omdat hun aandeel bij private initiatieven gaat toenemen en zij meer marktgericht worden. Zo kunnen er nieuwe intermediaire organisaties ontstaan bij bijvoorbeeld het makelen van natuurgrond, het omzetten van agrarische grond in natuur, het compenseren van natuur door particulieren, het ontwikkelen van nieuwe functie-combinaties etc. Deze ontwikkelingen zijn echter nog prematuur en mede afhankelijk van in hoeverre de rollen van overheden, burgers en bedrijven veranderen. Andere intermediaire organisaties kiezen een breder terrein dan alleen natuur en landschap. De vraag is dan hoe deze organisaties en bestaande natuurorganisaties zich (anders) organiseren om aan vragen van burgers en bedrijven te voldoen. Kortom wat zijn de doelen en strategieën van de intermediaire organisaties die zich op private opgaven richten en welke resultaten ziet men daarvan in de praktijk?

2.4 Ter afsluiting

Ter beantwoording van onze eerste onderzoeksvraag over het speelveld waarin intermediaire organisaties opereren, is aangegeven dat dit lange tijd door natuurorganisaties is bepaald. Er zijn wel intermediaire organisaties die zich al langer op een breder terrein dan alleen bij natuur en landschap op particuliere bijdragen richten. Uit de minder snel (dan gedacht) veranderende rol van overheden,

² Vaak beperken organisaties van burgers en bedrijven zich tot hun verticale relatie met de overheid, zoals sectorale belangengroepen van groene ondernemers (FPG, LTO, RECRON en STIRR) en lokale protestgroepen van burgers tegen een beoogd natuur- en landschapsbeleid.

burgers en bedrijven kunnen vele consequenties worden getrokken. Biedt dit kans aan intermediaire organisaties om private initiatieven uit te lokken, te verbinden of te ondersteunen die door burgers en bedrijven alleen moeilijk te realiseren zijn? Voor intermediaire organisaties betekent dit dat van hen een visie wordt verwacht hoe zij in dit transitieproces staan en hier mee omgaan. Dit komt in de volgende hoofdstukken aan de orde.

3 Inventarisatie

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op vraag 2 en inventariseert cases van intermediaire organisaties. Het start met een overzicht van intermediaire organisaties die zich in meer of mindere mate richten op private groene initiatieven (par. 3.2). Hierna worden drie clusters uitgewerkt voor respectievelijk burgers (par. 3.3), bedrijven (par. 3.4) en een combinatie (par. 3.5). Hieruit wordt een selectie gemaakt van cases die in het volgende hoofdstuk nader worden uitgewerkt (par. 3.6).

3.2 Overzicht van intermediaire organisaties

Zoals hiervoor is aangegeven, is het aantal intermediaire organisaties nog beperkt dat particuliere bijdragen initieert, verbindt en/of ondersteunt. Toch zijn er wel een aantal voorbeelden te geven van intermediaire organisaties die voldoen aan de kenmerken zoals in 1.2 gesteld:

1. *initiatieven* van burgers en/of bedrijven ondersteunen;
2. *brede expertise* hebben voor het beheer en het ontwikkelen van natuur en landschap;
3. *resultaten* bij de uitvoering beogen (niet alleen visieontwikkeling).

Intermediaire organisaties die zich voorheen op publieke taken richtten zijn opgenomen als deze nu veranderen in de richting van de drie genoemde kenmerken.

Tabel 2 biedt een overzicht van het deskresearch met intermediaire organisaties die bijdragen aan private groene initiatieven. Organisaties kunnen zich richten op bijdragen van vooral burgers, bedrijven of beiden. Wij hebben daarom intermediaire organisaties hierop ingedeeld.

Tabel 2

Intermediaire organisaties onderscheiden naar hun doelgroepen

(vooral) Burgers	(vooral) Bedrijven	Burgers en bedrijven
GreenWish	DOEN	Streekorganisaties & streekfondsen
KNHM	Adviesbureaus	Ark
	Nationaal Groenfonds *	Milieufederaties (NMO) *
		Regionaal IVN *
		Provinciale Landschappen *

* Voorheen via de overheid publieke taken voor natuur en landschap realiserend

3.3 Cluster burgers

GreenWish (www.greenwish.nl)

Stichting GreenWish, opgericht in 2003, beoogt een bottom-up-werkwijze van privaat initiatief en ziet kennis en expertise uit de samenleving als een aanjager voor maatschappelijke innovatie en duurzame ontwikkeling. GreenWish is een sociale onderneming die initiatiefnemers en startende ondernemers adviseert. Eerst ondersteunde GreenWish alleen de initiatiefnemers, later ook de stakeholders om initiatieven heen. Om initiatieven (na de proeffase) te kunnen continueren is vrijwel altijd samenwerking nodig met bestaande organisaties. GreenWish ontmoet zowel initiatiefnemers, bedrijven die hun kennis en expertise willen inzetten als zelfdoeners. Realisatie van duurzame ideeën voor natuur varieert van 10.000 Hours (dance-festivalgangers zetten zich in voor natuur), The GreenMan Project (bouwen met levend materiaal), de Ri4Daagse (wandelen, vaar en fiets evenement), natuurbegraafplaatsen, het Miljoenenpaadje (privaat beheerde natuur langs spoorzone) tot een groot aantal groene

initiatieven op braakliggende terreinen in de stad en in buitengebieden. GreenWish is een stichting zonder winst oogmerk, met ANBI-status en werkt als sociale onderneming in opdracht van overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven.

KNHM (www.knhm.nl)

In 1888 is Koninklijke Nederlandse Heide Maatschappij (KNHM) opgericht om landbouwgronden te ontwikkelen, zandgronden te herbebossen en om de werkgelegenheid te verbeteren. In 1972 scheidden de ideële vereniging KNHM en het commerciële bedrijf Arcadis zich. KNHM ondersteunt ideeën en projecten van burgers, vrijwilligers en ideële organisaties die de fysieke leefomgeving in hun buurt, wijk of streek willen verbeteren (stadslandbouw, leefbaarheid & bevolkingskrimp, duurzame energie, cultuurhistorie & landschap, en recreatie). KNHM legt zich toe op leefbaarheid, maar heeft een vergelijkbare werkwijze als GreenWish dat zich meer op duurzaamheid richt. KNHM draagt bij via de inzet van kennis, geld, procesbegeleiding en een uitgebreid netwerk van professionals. KNHM is een vereniging met twaalf provinciale afdelingen als lid. Vanuit deze afdelingen begeleiden externe professionals op vrijwillige basis initiatiefnemers samen met KNHM-projectadviseurs. Daarnaast kan ook expertise van het advies –en ingenieursbureau ARCADIS worden ingezet. KNHM werkt met opbrengsten uit obligaties, spaargelden en aandelen in ARCADIS en andere bedrijven.

3.4 Cluster bedrijven

DOEN (www.doen.nl)

Stichting DOEN is in 1991 opgericht door de Nationale Postcode Loterij. Later is hier het werkterrein van de Bankgiroloterij en de Vriendenloterij aan toegevoegd. DOEN financiert voorlopers die de wereld groener, socialer en creatiever willen maken en brengt ze als verbinder met elkaar in contact. DOEN onderscheidt zich van andere financiers door het investeren in risicovolle projecten, het financieren van cross-overs (initiatieven op de scheidslijn van groen, sociaal en duurzaam) en de inzet van verschillende financieringsinstrumenten (subsidies, participaties en leningen). Vaak duurt het echter langer dan gedacht om resultaten te boeken. De belangrijkste stakeholders zijn de goeddoelen-loterijen, de aanvragers en de samenwerkingspartners (o.a. investeringsbanken) van DOEN.

Adviesbureaus

Gezocht is naar adviesbureaus die private initiatieven ondersteunen in plaats van zelf als kenniscentrum met plannen te komen of het natuurbeheer over nemen (rentmeesterkantoren). Adviesbureau van Nierop voor bosbouw en ecologie in Riethoven ondersteunt eigenaren die bos willen verkopen via de website bostekoop.nl en kan de bemiddeling voor hen doen. Verder biedt zij koper en verkoper professioneel advies.

Nationaal Groenfonds (www.nationaalgroenfonds.nl)

Stichting Nationaal Groenfonds was sinds de oprichting in 1994 - door het ministerie van EZ en de provincies - tot eind 2013 de financieel dienstverlener van overheden voor de groene ruimte. Het beëindigen van het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), de decentralisatie van het natuurbeleid en de gelijkberechtiging van publieke TBO's en particuliere grondeigenaren leidden tot minder behoefte aan het financieel beheren en voorfinancieren van de aanleg van het Natuurnetwerk Nederland (voorheen Ecologische Hoofdstructuur (EHS) voor publieke grondeigenaren. Daarentegen ontstaat er meer aandacht voor de behoeften van partijen in de 'groene keten' om mee te werken aan de kwaliteit van de groene ruimte. De focus ligt nu op private eigenaren en exploitanten en natuurcombinaties. Kernactiviteiten zijn nu: financieren, strategische advisering en markt-/product-ontwikkeling, voorlichting en advies, fondsenwerving. Het Groenfonds financiert directe investeringen in natuur en landschap voor overheden, TBO's, particuliere grondeigenaren en projecten die (indirect) rendement voor natuur opleveren. Groenfonds werkt samen met banken om financieringen mogelijk te maken en met belangenbehartigers om voorlichting te geven. Zij verwacht een overheid die zekerheid geeft over subsidies, planologisch ruimte biedt en processen faciliteert (met de Natuur-beschermingswet en Omgevingswet als kader) om natuurcombinaties te realiseren.

3.5 Cluster hybride

Streekorganisaties

De agrarische natuur- en landschapsvereniging Den Hâneker (www.denhaneker.nl) in Zuid-Holland is in 1994 opgericht door agrariërs in het veenweidegebied Alblasserwaard-Vijfheerenlanden. Den Hâneker wilde zich samen met burgers inzetten voor het behoud en de verbetering van natuurwaarden en het aantrekkelijker maken van het landschap en dit uit te dragen naar boeren en burgers. Na het organiseren van achtereenvolgens agrarisch natuurbeheer, plattelandstoerisme, zorglandbouw, werkt men nu aan groene stroom als streekproduct en educatie op scholen. Het aantal leden daalt echter.

Stichting Beschermers Amstelland (SBA; www.beschermersamstelland.nl) in Noord-Holland is in 2006 opgericht voor het behoud van Amstelland als een open en toegankelijk, vitaal agrarisch gebied met grote natuurwaarden, waarin met respect voor landschap, natuur en cultuurhistorie kan worden geboerd en gerecreëerd. Hiervoor:

- Geeft SBA bekendheid aan Amstelland (website, nieuwsbrieven en Amstellanddag).
- Volgt SBA de ruimtelijke plannen van de overheden op een positief kritische wijze. Er ligt nu minder nadruk dan voorheen op zienswijzen en meer op overleg met de overheden.
- Genereert SBA draagvlak en middelen om de waarden van Amstelland in stand te houden en uit te bouwen. Eind 2013 was het aantal contribuanten ruim 1.400. Er wordt samengewerkt met de Agrarische natuurvereniging De Amstel, Landschap Noord-Holland, Groengebied Amstelland en Waterschap Amstel, Gooi en Vecht. SBA is deelnemer aan het streekfonds Amstelland (www.landschapamstelland.nl), waarover hieronder meer.

Stichting Streekhuis Het Groene Woud in Noord-Brabant richt zich op een duurzame ontwikkeling door versterking van het landschap, stimulering van de groene economie, versterking van de leefbaarheid en het laten terugvloeien van de extra gegeneerde middelen. De stichting is het uitvoeringsorgaan van het Regionale Netwerk en richt zich op het ontwikkelen van programma's en projecten en het faciliteren van bestuur, netwerk en initiatiefnemers uit de streek. Zij krijgt daarbij financiële ondersteuning via het streekfonds Het Groene Woud.

Streekfondsen

Bij deze en andere streekorganisaties zijn streekfondsen (www.streekfondsen.nl) verbonden. Een streekfonds (of landschapsfonds/gebiedsfonds) komt tot stand op initiatief van meerdere lokale of regionale organisaties, die zich willen inzetten voor het behoud van een landschap en de leefbaarheid in een bepaald gebied. Een streekfonds wordt gevoed door privaat geld en publiek geld. Door een brede doelstelling kunnen bijzondere projecten worden gefinancierd en langjarige contracten worden afgesloten met grondeigenaren voor het behoud van het cultuurlandschap (groen/blauwe diensten). Voorbeelden zijn het Streekfonds Utrechtse Heuvelrug dat een schaapskudde adopteert die door alle terreinbeheerders in het gebied waar veel landgoederen zijn kan worden ingezet om hun terrein te begrazen. Streekfonds het Groene Woud draagt bij aan initiatieven uit de streek zoals festivals, realisatie van een fietspontje, ontwikkeling van streekproducten, wandelroutes en de herbouw van streekeigen kapelletjes. In de Ooijpolder maakt de Stichting Landschapskapitaal langjarige afspraken met grondeigenaren over de aanleg en het beheer van onder meer heggen, moerasoever, bloemrijke akkerranden en wandelpaden.

ARK (www.ark.nl)

Stichting ARK, opgericht in 1989, werkt aan uitgestrekte, robuuste en dynamische natuurgebieden, waar natuurlijke processen hun gang mogen gaan. Economische en maatschappelijke inbedding van natuur is essentieel. Daarom zoekt ARK samenwerking met andere maatschappelijke belangen, maakt natuurbeleving een belangrijk deel uit van de actieve communicatie en is toegankelijkheid van de natuurgebieden essentieel. ARK werkt praktijk- en uitvoeringsgericht, initieert en organiseert gebiedsontwikkelingen waarin nieuwe natuur bijdraagt aan zowel het ecologische als sociaal-economisch functioneren van de regio. ARK werkt samen met én in opdracht van vele partijen die opdrachtgever, samenwerkingspartner of financier zijn (respectievelijk overheidsinstellingen, bedrijfsleven en de Nationale Postcode Loterij). Met het Wereld Natuur Fonds heeft ARK een langjarige samenwerking gericht op dynamische natuur in het rivierengebied en delta gebieden in Nederland.

Natuur en Milieu Overijssel (www.natuurenmilieuoverijssel.nl)

Natuur en Milieu Overijssel (NMO) is onderdeel van de Natuur- en Milieufederaties, IVN-consulent voor de provincie Overijssel en werkt samen met vele organisaties in en buiten Overijssel. NMO is opgericht in 1973. De doelstelling "bevordering van het behoud, herstel en ontwikkeling van natuur, landschap en milieu in de provincie Overijssel" is nog steeds actueel. Momenteel zijn de drie leidende pijlers: de circulaire economie, een vitale leefomgeving en de kracht van de samenleving. NMO werkt samen met bedrijven met een maatschappelijke doelstelling en verbindt partijen rondom maatschappelijk urgente thema's. NMO heeft een netwerk van 75 bewonersinitiatieven en ondersteunt hen bij lokaal beheer. NMO werkt samen met vrijwilligers en lokale groepen die zich op lokale schaal inzetten voor een duurzame leefomgeving. De vrijwilligers doen aan beleid beïnvloeding en lobby, educatie en communicatie, landschapsbeheer en soortenbescherming en onderzoek en monitoring.

Regionaal IVN (www.ivn.nl)

IVN is een landelijke organisatie die mensen via educatie en voorlichting lokaal bij natuur betreft. Beroepskrachten en vrijwilligers organiseren hiervoor educatieve activiteiten. IVN ondersteunt burgers en bedrijven via projecten als de Groene Loper en Groen Dichterbij. De Groene Loper stimuleert en ondersteunt groene initiatieven via een cursus Ambassadeurs/Gastheer van het Landschap waarbij cursisten aan de slag gaan met het ontwerp van groene buurtinitiatieven en natuurgericht recreatief aanbod. De resulterende beleefbare 'greenspots' worden met elkaar verbonden tot een Groene Loper. Het landelijk platform Groen Dichterbij (van IVN, het Oranje Fonds, Buurtlink.nl en SME Advies met steun van de Nationale Postcode Loterij) stimuleert burgers lokaal aan de slag te gaan met het 'vergroenen' van de omgeving. Dit biedt 850 groene buurtinitiatieven de mogelijkheid kennis en diensten uit te wisselen, inspiratie op te doen en anderen te inspireren (via iconprojecten, regionale ontmoeting & kennisuitwisseling). IVN bestaat uit een vereniging met leden en donateurs, waarvan een groot aantal vrijwilliger is en een stichting met 100 beroepskrachten. De financiering verloopt via projecten (65%) en overheidssubsidies (35%).

Provinciale Landschappen (www.landschappen.nl)

In elke provincie is een stichting Landschapsbeheer en een Landschap actief die soms zijn gefuseerd (in Noord-Holland, Overijssel en Brabant). De meeste provinciale stichtingen voor landschapsbeheer zijn zo'n 30 jaar geleden ontstaan uit onder andere werkverschaffingsprojecten en landschapsbeschermingprogramma's vanuit de overheid. De meeste provinciale landschappen zijn een 90 jaar geleden als particuliere organisatie ontstaan als lokale spin-offs van Natuurmonumenten en zijn zich later op de overheid gaan richten. De provinciale stichtingen Landschapsbeheer ondersteunen vrijwilligers bij landschapsbeheer, verstrekken kennis en adviezen aan eigenaren en beheerders over beheer en inrichting en voeren projecten uit op provinciaal niveau. Samen met de streek creëert men een gebiedsloket waarin alle kennis gebundeld is, en van waar uit de 'veldcoördinatie' kan plaatsvinden. Voorbeelden zijn Landschapsbeheer Gelderland dat een netwerk/dorpswerkgroep van actieve en geschoolde bewoners ontwikkelt die de zorg voor de kwaliteit van het landschap in de eigen leefomgeving draagt. Landschapsbeheer Drenthe en Friesland tonen veel aandacht voor agrarisch en particulier natuurbeheer en recreatiebedrijven. Drenthe is ook sterk gelinkt aan de lokale dorpscultuur. Het Brabants Landschap toont een actieve inzet om boeren, burgers in de eigen tuin en particulieren te helpen hun percelen natuurvriendelijk te maken (groenblauwe diensten) en organiseert veel vrijwilligers.

3.6 Selectie

Zoals aangegeven, is het voor intermediaire organisaties nog een zoekproces hoe zij kunnen bijdragen aan private initiatieven voor natuur en landschap. Om zoveel mogelijk zicht te krijgen op dit zoekproces, zijn de cases geselecteerd vanuit de verschillende perspectieven bij burgers en of bedrijven op de invulling van hun rol. Er is een keuze gemaakt uit een case die al langer actief is met het faciliteren van initiatieven, namelijk GreenWish (burgers) en drie cases die nu zowel initiatieven faciliteren als stimuleren, namelijk ARK (hybride), het Nationaal Groenfonds (bedrijven) en het Brabants Landschap (hybride). Verder is gestreefd naar een diversiteit aan activiteiten van intermediaire organisaties. Zo richt GreenWish zich doorgaans op burgers en lokaal groen, is het Nationaal Groenfonds actief met grondeigenaren in het agrarisch buitengebied en zijn ARK en het Brabants Landschap actief met natuurontwikkeling en beheer in zowel agrarische als natuurgebieden. Deze selectie is dus niet representatief voor de traditionele natuurorganisaties, omdat niet bekend is wie zich momenteel als een intermediaire organisatie opstellen om private initiatieven te faciliteren.

4 Ervaringen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan wij in op de derde vraag van het onderzoek, namelijk welke doelstellingen (a) en strategieën (b) hebben intermediaire organisaties die private initiatieven voor natuur en landschap ondersteunen en welke resultaten (c) zien zij. Om dit 'abc-tje' aan deelvragen te beantwoorden, wordt ingegaan op de ervaringen van betrokkenen/deskundigen bij GreenWish (1 vertegenwoordiger), Nationaal Groenfonds (1 vertegenwoordiger), Ark (2 vertegenwoordigers) en het Brabants Landschap (2 vertegenwoordigers) en de Provinciale Landschappen (1 vertegenwoordiger) in hun zoekproces om private bijdragen uit te lokken, te verbinden of te ondersteunen. Het abc-tje aan deelvragen wordt in de volgende paragrafen 4.2 – 4.4 besproken. Paragraaf 4.2 (doelstellingen) is ingericht per intermediaire organisatie, terwijl paragraaf 4.3 (strategieën) en paragraaf 4.4 (ervaren resultaten en netwerken) meer thematisch zijn opgebouwd om overlap en leemtes te beperken. Het hoofdstuk sluit af met de belangrijkste conclusies (par. 4.5).

4.2 Doelstellingen

De geselecteerde intermediaire organisaties dragen vanuit een verschillende missie en achtergrond bij aan publieke en private initiatieven op lokale schaal. Sommige houden zich alleen bezig met het faciliteren van private initiatieven (GreenWish), anderen combineren het stimuleren van publieke initiatieven nu vaker met het faciliteren van private initiatieven (ARK, Nationaal Groenfonds en Brabants Landschap). Vanuit de mogelijke rollen - uitlokken, verbinden of ondersteunen - gezien, zijn de bijdragen van intermediaire organisaties divers (Tabel 3).

Tabel 3

Rollen van intermediaire organisaties

	Uitlokken	Verbinden	Ondersteunen
Ark	x	(x)	(x)
GreenWish		(x)	x
Brabants landschap		(x)	x
Nationaal Groenfonds	x		(x)

ARK

ARK beoogt bij gebiedsontwikkeling het natuurbelang aan andere maatschappelijke belangen te koppelen door te zorgen dat de nieuwe natuur bijdraagt aan zowel het ecologische als sociaal-economisch functioneren van de regio. ARK neemt als natuurorganisatie zelf het initiatief tot gebiedsontwikkeling, maakt samen met publieke en private actoren hiervoor plannen en voert deze vervolgens ook uit. ARK speelt gericht in op de (in)formele wensen van bewoners en bezoekers, de vestigingsperspectieven van agrarische en andere grondeigenaren met natuurgerichte activiteiten en de wensen van gemeenten en andere publieke organisaties in gebieden in (zuid)Nederland en elders in Europa.

Van natuurontwikkeling naar gebiedsontwikkeling

Een nieuwe ontwikkeling is dat ARK de laatste vijf jaar niet alleen met private partijen natuur ontwikkelt, maar hiervoor nu ook de grond verwerft. Bij gebiedsontwikkeling in Limburg (Kempen-Broek en Drielandenpunt) en Noord-Brabant (Maashorst) is ARK risico's aangegaan via output-financiering (resultaatbeloning) per hoeveelheid gerealiseerde EHS-natuur (zie kader). Voorheen was er alleen inputfinanciering (subsidie) voor natuurontwikkeling waarbij men per uur werd betaald. Met de beschikbare financiering koopt ARK nu (elders) grond aan om vrijwillige kavelruil en natuurontwikkeling in het beoogde gebied mogelijk te maken. Grondeigenaren in de EHS worden vrijwillig

uitgekocht tegen marktwaarde of krijgen via kavelruil elders grond aangeboden. ARK neemt nu zelf het initiatief tot het ontwikkelen van een gebied en werkt binnen de natuurdoelstellingen samen met grondeigenaren, verbindt wensen van andere private gebruikers en ondersteunt nieuwe natuur-gerichte bedrijven. ARK draagt de terreinen na de inrichtingsfase over aan een terreinbeheerder.

REALISATIE NATUUR IN HET HART VAN DE MAASHORST

Eind 2013 tekenden de provincie Noord Brabant, stuurgroep de Maashorst en ARK overeenkomsten om samen in vijf jaar in de Maashorst één aaneengesloten natuurgebied te realiseren en het watersysteem te herstellen. Een belangrijk doel hierin is het creëren van een aansluitend begrazingsgebied voor o.a. wisenten (Europese bizons). ARK realiseert het inrichtings- en beheersplan samen met stuurgroep de Maashorst bestaande uit betrokkenen van de overheid, publieke en private maatschappelijke organisaties. De provincie en de betrokken gemeenten Bernheze, Uden, Landerd en Oss kenden ARK hiervoor een financiële bijdrage toe. ARK neemt samen met stuurgroep de Maashorst het voortouw om een gebied van 238 hectare – nu nog grotendeels in gebruik als landbouwgrond – om te vormen tot nieuwe natuur met ruimte voor wisenten, roofvogels, grauwe klauwier, gevlekte orchis, en vele soorten vlinders en insecten. De Maashorst blijft vrij toegankelijk voor recreanten en rustzoekers. Het plan lag al langer bij de gemeenten, maar was nog niet uitgebreid met de bevolking besproken. Een belangrijke taak is daarom te zorgen dat er breed draagvlak zal ontstaan onder boeren, bewoners, recreanten etc.

Meer aandacht voor gebiedsontwikkeling ontstaat door zowel externe als interne factoren. Extern zorgen de hoge kosten van relatief grootschalige en langdurige ruilverkavelingsprojecten ervoor dat er meer aandacht voor kleinschalige en kortlopende projecten met vrijwillige kavelruil. Intern speelt de eigen ambitie van ARK die hier een voorlopers rol in wil nemen. Naast de snelle realisatie van de gebiedsprocessen in Limburg als goed voorbeeld, is de bestuurlijke ervaring van stichting ARK een belangrijke gunfactor geweest bij het ingediende projectplan voor de Maashorst. Bestuurlijke ervaring speelt zowel bij het realiseren van maatschappelijke betrokkenheid, strategisch inzicht, samenwerken met andere partijen en het inzetten van ecologische deskundigheid. Deze combinatie van ervaring is echter schaars bij natuurorganisaties en ook ARK heeft hiervoor deskundigen aangetrokken. De vertegenwoordigers van ARK vinden het terecht om bij gebiedsontwikkeling naar private bijdragen te zoeken en draagvlak te creëren, maar vinden dat de gevraagde financiële bijdrage niet moet worden overschat. Zo waardeert men bij de Maashorst de publieke bijdrage van de vier betrokken gemeenten, maar vindt men het moeilijker om private bijdragen te krijgen tenzij een ondernemer brood ziet in natuurontwikkeling.

GreenWish

GreenWish ziet zich samen met KNHM in het groene domein nog steeds als een zeldzame intermediaire organisatie om burgerinitiatieven pur sang te ondersteunen voor zowel natuur en landschap als voor andere sectoren.

Meer aandacht voor de omgeving van duurzaam initiatief

GreenWish onderhoudt niet alleen contact met de initiatiefnemers, maar ook met partijen in de omgeving die deze initiatieven ondersteunen. In het begin werkte GreenWish voor 90% aan de directe ondersteuning van burgerinitiatieven en slechts 10% aan partijen in de omgeving die initiatieven zouden kunnen bespoedigen. Nu besteedt GreenWish 75% van de tijd aan het laatste en draagt zij haar kennis en ervaring bij het individueel coachen en faciliteren over op overheden en (natuur)-organisaties die initiatiefondersteuning op meer (lokale) plekken kunnen faciliteren met minder middelen. De vertegenwoordiger benadrukt dat faciliteren een vak is dat veel (doorloop)tijd en aandacht vraagt waarvoor vaak niet (voldoende) wordt betaald. De omslag met nu meer aandacht voor partijen in de omgeving komt mede door de vraag wie belang heeft bij de kennis van GreenWish en bereid is hiervoor te betalen:

“Overheden en maatschappelijke organisaties krijgen meer aandacht voor het faciliteren van het initiatief. Of een initiatief slaagt hangt echter maar voor de helft af van het initiatief zelf, de andere helft is de omgeving, bijvoorbeeld hoe de overheid als organisatie en launching customer reageert op het gerealiseerde initiatief om mee samen te werken. Ambtenaren van de betrokken organisatie zijn wel enthousiast, maar zij krijgen het niet voor elkaar om hun projectresultaten intern te verankeren. Hier ligt een grote taak voor intermediaire organisaties”

GreenWish begeleidt nu projecten met initiatieven samen met ambtenaren in een wederkerig proces. De ambtenaren krijgen gespiegeld welke rol zij kunnen vervullen bij de initiatieven. Dat gaat lang niet altijd makkelijk. Zo werd door rijksambtenaren bij wijze van proef geprobeerd om biologisch afbreekbare boomankers van Natural Plastics in te kopen (om jonge boomaanplant te verankeren). Het is nog steeds niet gelukt. De discussie gaat dan over inkoopprocessen waarin de overheid mogelijk als launching customer een voortrekkersrol op zich neemt. Een andere inspanning van GreenWish is de voucherregeling Groen en Doen (www.groenendoen.nu). Het vernieuwende element was dat de aanvrager van de voucher niet verplicht was de besteding van het geld te verantwoorden, maar moest te bloggen om de samenleving te laten zien wat er daadwerkelijk met de vouchers is gedaan.

Brabants Landschap

Het Brabants Landschap wil de verscheidenheid aan biodiversiteit in haar provincie veilig stellen door anderen te helpen bij natuurbescherming in het landelijk gebied (Coördinatiepunt Landschapsbeheer) én door zelf natuurgebieden aan te kopen en te beheren (Terreinbeheer). Het Coördinatiepunt Landschapsbeheer richt zich op de instandhouding en verhoging van de natuur- en landschapskwaliteiten in de agrarische gebieden en zoekt hierbij nadrukkelijk de samenwerking met andere maatschappelijke organisaties in Noord-Brabant. Bij Terreinbeheer richt men zich op de eigen gebieden. Van oudsher zijn veel vrijwilligers actief bij het Brabants Landschap, ruim 1750 via het Coördinatiepunt Landschapsbeheer en 250 vrijwilligers via Terreinbeheer.

Meer open met vrijwilligers en stakeholders werken en hen faciliteren

De geïnterviewden vinden de veranderingen in hun werk geen omslag naar bottom-up-werken, maar een geleidelijke verandering door meer samen met vrijwilligers en stakeholders te gaan werken en meer tijd aan communicatie te besteden. Een 'stimulus' voor het faciliteren van meer particuliere bijdragen is de provincie Noord-Brabant die graag meer zaken rechtstreeks met burgers en boeren wil doen. Zij heeft daarvoor een vierjarige projectovereenkomst afgesloten met het Coördinatiepunt Landschapsbeheer. Het coördinatiepunt faciliteert allerlei groene regelingen³ en vormt het groenloket voor vragen vanuit het veld over 'groene' subsidies in de provincie. Volgens de betrokkenen leidt deze 'stimulus' in de praktijk tot een omslachtiger burgerparticipatie dan wanneer het Brabants Landschap zelf de projecten zou hebben ingevuld. Het Brabants Landschap faciliteert nu namelijk zowel de voorkant (burgers en bedrijven als indiener) als de achterkant (de provincie als beoordelaar). Een betrokkene licht dit toe:

"Door de provinciale verordening komen de subsidieaanvragen van burgers voor bijvoorbeeld landgoederen en natuur, en gezondheid en natuur direct bij de provincie. Wij attenderen ook onze vrijwilligers op openstaande regelingen. Burgers weten echter niet hoe ze dit moeten aanpakken en komen dan bij ons te rade. De provincie weet ook niet hoe zij de ingediende voorstellen moet beoordelen en vraagt ons naderhand om advies. Terwijl wij voorheen verbeteringen voor natuur en landschap zelf met deze subsidie coördineerden."

Het faciliteren vraagt nu ook meer tijd bij het agrarisch natuurbeheer – waar boeren hun verzoeken nu bij een aparte stichting moeten indienen, maar vooraf bij het coördinatiepunt te rade gaan - en bij de nieuwe EZ-regeling Groen & Doen. Nu krijgen vrijwilligersgroepen vouchers voor de begeleiding van een project, waarvoor zij kunnen 'shoppen' bij groene organisaties. Bij het coördinatiepunt blijkt echter – net als bij GreenWish - de tijd aan begeleiding gezien de specifieke vragen echter financieel weinig te lonen.

Bij Terreinbeheer is meer aandacht ontstaan voor de vrijwilligers en andere stakeholders. Het werkgebied is nu onderverdeeld in acht regio's ('boswachterijen') met in iedere regio de boswachter als een spin in het web met een locatie van waaruit de coördinatie van het natuurterrein plaatsvindt. Daarnaast vindt een professionalisering/ondersteuning van vrijwilligers plaats en wordt een vrijwilligersbeleid ontwikkeld met in elke regio gelijke spelregels (onkostenvergoeding, teambeloning, ARBO-regeling).

³ Natuur- en Landschapsbeheer (SNL), Groen Blauw Stimuleringskader (STIKA), Verbindingen en Landschap Noord-Brabant, Groen en Doen, Groen Ontwikkefonds Noord-Brabant.

De aandacht van het Brabants Landschap voor meer private initiatieven is vooral door omstandigheden buiten de eigen organisatie veroorzaakt. Het Brabants Landschap heeft de stichting Dommelbimd ondersteund door de aankoop van zes hectare agrarisch gebied tussen woonwijken en EHS voor te financieren. De garantstelling van het Brabants Landschap is hierbij cruciaal geweest. Later is het bedrag terugbetaald via crowdfunding en subsidies. De geïnterviewden vinden zo'n initiatief afhankelijk van de goede mensen op de juiste plaats, dat niet zomaar elders kan worden gerealiseerd. Zij relativiseren echter ook de mogelijkheden tot meer privaat initiatief, omdat maar een deel van de burgers en bedrijven geïnteresseerd is om aan natuur en landschap bij te dragen. Dit zijn buitenlui, vrijwilligers en bedrijven bij wie het thema dicht bij hun werkterrein ligt of te koppelen is aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Particuliere bijdragen zijn echter niet nieuw en worden al langer gevraagd van grondeigenaren en het bedrijfsleven. Wanneer het Brabants Landschap als initiatiefnemer van een natuurproject cofinanciering moet realiseren, doet zij dit via bijdragen uit agrarische natuur, nieuwe landgoederen en het bedrijfsleven. Nu komt de provincie echter tot de conclusie dat het allemaal wat minder makkelijk gaat dan eerder was gedacht.

Groenfonds

Het Nationaal Groenfonds heeft haar doelstellingen veranderd. Het beëindigen van het ILG, de decentralisatie van het natuurbeleid en de veranderingen in de omgeving van het Groenfonds (zoals de gelijkberechtiging) leiden tot minder behoefte aan het financieel beheren en voorfinancieren van de aanleg van de EHS. Het Groenfonds wil nu waarde bieden voor de nieuwe behoeften van de partijen in de 'groene keten' en het publiek inspireren om mee te werken aan de kwaliteit van de groene ruimte. Daarmee verschuift het accent in haar activiteiten van overheden naar private initiatieven van burgers en bedrijven. Die rol is langzaam ontstaan toen het Groenfonds uit zijn Revolverend Fonds leningen ging verstrekken aan private initiatieven die weer moeten worden terug betaald om opnieuw te kunnen worden ingezet. Vanaf het begin van het fonds, eind jaren negentig, was er jaarlijks een paar miljoen als marge van de grote geldstromen bij het voorfinancieren die via het Groenfonds liepen. Aangezien grote geldstromen nu rechtstreeks naar de provincies gaan, ontbreekt deze marge nu. Het Groenfonds rekent nu daarom geld voor het geven van adviezen aan overheden. In december 2014 was de omvang van het Revolverend Fonds 58 miljoen euro.

Van gericht op financieel beheer naar marktgericht

Het huidige bestuur kijkt meer naar de nieuwe opgaven van waaruit een verbinding met natuur te maken is dan naar natuur op zichzelf. Zo ziet men nu verbindingen vanuit de landbouw, vanuit de stad en vanuit groene duurzaamheids- en klimaatopgaven. Als het Groenfonds kan bijdragen aan deze opgaven die ook goed zijn voor de natuur in Nederland, dan kijkt het naar de mogelijkheden. De doelstelling van de overheid is om het natuurbeleid meer te betalen via functie-combinaties en verdienmodellen met natuuropgaven. Het Groenfonds faciliteert deze zoektocht door geld uit het Revolverend Fonds in te zetten om bijvoorbeeld (traditionele) landgoed ontwikkelingen te financieren en om ondernemers te financieren die iets willen doen dat ook resultaat heeft voor de natuur. Omdat het Revolverend Fonds niet veel geld heeft, trekt het Groenfonds via de fiscale groenregeling geld aan van commerciële banken om dit in groene projecten uit te zetten. Het Groenfonds probeert het gat op te vullen waar de overheid niet in voorziet en waar het voor de banken te ingewikkeld, onbekend en/of te risicovol is (Boonstra *et al.*, 2014). Voorbeelden zijn een recreatieondernemer die nieuwe natuur in zijn omgeving wil aanleggen om mensen naar zijn camping te lokken en een ondernemer die een biomassacentrale wil neerzetten. Ook burgerinitiatieven als Dommelbimd kunnen voor financiering in aanmerking komen. Het Groenfonds is partner in het platform voor crowdfunding voor natuur waar veel burgerinitiatieven bij betrokken zijn. Soms adviseert het Groenfonds een burgerinitiatief - zoals een buurtvereniging die een speelplaats wil vergroenen - en financiert een lokale bank zelf het groenproject.

4.3 Strategieën

Terug naar de derde hoofdvraag, deel b, welke strategieën intermediaire actoren hanteren om meer private bijdragen te faciliteren en of deze nu anders zijn dan voorheen toen zij vooral publieke bijdragen stimuleerden. Uit de gesprekken met de intermediaire organisaties blijkt dat dit het geval is. Drie thema's voeren hierbij de hoofdtoon, namelijk:

-
- I. Direct commitment organiseren,
 - II. Doelgroepgericht denken en werken,
 - III. Experimenteren en adviseren.

Deze drie thema's leiden tot zes strategieën waar intermediaire organisaties nu meer aandacht aan geven.

I - Direct commitment organiseren

Veel lokaal commitment werd voorheen indirect georganiseerd via vertegenwoordigers van sectorale en territoriale organisaties die extern een maatschappelijk belang nastreefden en intern geacht werden dit belang te communiceren. Door deze indirecte vertegenwoordiging werden direct belanghebbenden minder gehoord. Het commitment onder direct belanghebbenden voor natuur en landschap krijgt bij het realiseren van lokale en private initiatieven meer aandacht. Dit leidt tot:

1. Het maatschappelijk middenveld organiseren met communicatie vooraf

Een belangrijke taak voor ARK was om te zorgen dat een breed draagvlak zou ontstaan dat verder gaat dan de algemene vertegenwoordiging via gemeenteraden. Zij hebben daarvoor interviews gehouden met vertegenwoordigers van verenigingen en dorpsraden, allerlei recreatie groepen, bewoners en grondeigenaren gesproken om hun wensen bij de inrichting duidelijk te krijgen. Met de provincie heeft ARK de doelstellingen voor natuurrealisatie afgesproken. Op basis hiervan heeft zij samen met de Maashorstgemeenten, Staatsbosbeheer en het waterschap het plan gemaakt en op internet gepubliceerd. Daarna heeft ARK lokale bijeenkomsten georganiseerd voor zowel raadsleden als particulieren en heeft zij samen met de gemeenten een maatschappelijke georganiseerd op het door de Stuurgroep voorgestelde plan. Een geïnterviewde ziet het maatschappelijk middenveld organiseren als een zoektocht die belangrijk is voor het krijgen van draagvlak:

“Door vertegenwoordigers van verenigingen etc. te benaderen krijg je snel overzicht van de wensen. Als er nog geen vereniging is ga je op zoek naar een belangrijke informant. Wij kregen ook een petitie met bezwaren van de hondenclub. Daar zijn wij mee aan de slag gegaan door deze te informeren over al bestaande verboden en de wensen tot verbetering mee te nemen. Onder de bewoners is iemand gevonden die bereid was ons te helpen met het organiseren van een informatieavond.”

Om draagvlak te verkrijgen gaat veel tijd in de communicatie bij de planvorming zitten. Dat wil zeggen: in een vroeg stadium uitleg geven, wensen/bezwaren inventariseren en daar rekening mee houden, zo nodig persoonlijk contact, bereikbaar zijn en snel en flexibel kunnen reageren. Eerder bleek dit al als strategie van ontgrinders – en ARK als partner – bij gebiedsontwikkeling om een “license to operate” van de bewoners te krijgen in plaats van procedures bij de Raad van State (Overbeek en Harms, 2011). De ervaring bij ARK en de ontgrinders is dat deze extra tijdsinvestering later terug wordt verdiend, omdat bewoners dan niet meer dwars liggen en juridische procedures gaan aanspannen, zoals bij communicatie achteraf vaak wel het geval is.

2. Eigen organisatie inzetten om aan te sluiten bij lokale urgentie

Bij de intermediaire organisaties die in het landelijk gebied werken, is nu meer aandacht voor lokaal draagvlak, lokale clubjes en de wensen/behoefte van bewoners, bedrijven en bezoekers. Zie hiervoor hoe ARK het maatschappelijke middenveld van mogelijke doelgroepen organiseert. Een ander voorbeeld is het Brabants Landschap dat zijn werkgebied heeft onderverdeeld in regio's met in iedere regio de boswachter als een spin in het web om de lokale wensen/behoefte en mogelijkheden te traceren. Daarnaast is het Brabants Landschap haar vrijwilligers meer als de lokale oren en ogen van de organisatie gaan beschouwen. Veel vrijwilligers zijn namelijk in meerdere lokale groepen actief waardoor zij goed op de hoogte zijn van de lokale wensen en initiatieven. Daarmee hebben zij goed zicht wat er in het buitengebied speelt en of het Brabants Landschap hier aan kan bijdragen.

II - Doelgroepgericht denken en werken

Om commitment van private actoren te verkrijgen, proberen intermediaire organisaties meer bij de diverse leefstijlen van de bevolking – segmenten van de bevolking met soortgelijke persoonlijke opvattingen, waarden, ambities en aspiraties ten aanzien van werk, vrije tijd, politiek - aan te sluiten en in hun behoeften te denken en te handelen. Dit in tegenstelling tot voorheen toen de publieke opgaven bij natuur (EHS) centraal stonden om burgers en bedrijven bij natuur te betrekken. Dit leidt tot:

3. Meer doelgroepgericht denken

Om mensen met plannen en een financieringsbehoefte te vinden, denkt het accountmanagement van het Groenfonds nu doelgroepgericht met actoren als agrariërs en landeigenaren, groene innovatie en ondernemers. Voorheen was het accountmanagement niet naar doelgroepen georganiseerd, maar naar gebieden met publieke opgaven voor natuur (EHS). De Provinciale Landschappen bezinnen zich op hun doelgroepen en willen deze verbreden van het segment alternatieven - die al biodiversiteitsminded zijn - naar segmenten die meer gangbaar zijn. Voor de gangbare doelgroepen staat het behoud van mondiale biodiversiteit niet voorop, maar kan wel aansluiting worden gevonden bij hun zorgen over het behoud en beheer van lokaal groen. Dit leidt tot meer aandacht voor lokaal groen waar burgers direct bij betrokken zijn, zoals de overname van dorpsbosjes die door gemeenten worden afgestoten. De volgende stap wordt dat burgers zich ook eigenaar in plaats van bezoeker van zo'n bosje gaan voelen en zelf het beheer oppakken. ARK zoekt vaker doelgroepen op met een fysiek belang bij een natuurgebied.

4. Interne cultuuromslag en reframing

Bij het Groenfonds en de Provinciale Landschappen groeit het besef dat hun nieuwe werkterrein minder donkergroene natuur (EHS) betreft en meer landschap en groen. Dit vraagt meer out-of-the-box denken dan het sectorale natuur denken en meer communicatie door lokaal aan te sluiten bij waar belangstelling is (zie strategie 2). De overgang van een organisatie gericht op financieel beheer naar een marktgerichte organisatie vraagt meer samenwerken, meer ondernemend zijn en meer omgevingsgericht zijn. Bij ARK betekent de verbreding van natuurontwikkeling naar gebiedsontwikkeling meer risico's bij de resultaatverplichting, welke intern meer communicatie en het strikter naleven van deadlines vragen. Daarnaast wordt nu meer bestuurlijke ervaring gevraagd om met de kritiek en bereidheid van stakeholders in het draagvlakproces om te kunnen gaan. Bij alle intermediaire organisaties wordt het hebben van financiële kennis belangrijker om kansen en risico's goed in te kunnen schatten.

Soms is vooral herbezinning en reframing nodig. Herbezinning op de eigen organisatie speelt bij GreenWish en het Groenfonds. De vertegenwoordiger van GreenWish ziet zich in de nieuwe organisatie met alleen zzp-ers qua menskracht en deskundigheid beter in kunnen spelen op veranderingen in de omgeving. Het Groenfonds heeft zijn toegevoegde waarde geanalyseerd. Zo wil deze in Nederland graag haar monopolie positie behouden om onafhankelijk van de commerciële groenbanken groenverklaringen - dat een project voldoet aan de voorwaarden voor groene financiering - te kunnen aanvragen bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Daarmee kan een initiatiefnemer die groene financiering zoekt offertes bij meer banken aanvragen en de meest gunstige kiezen. Bij landschapsbeheer speelt eerder een reframing van de al bestaande maar minder als zodanig gecommuniceerde werkwijze om met weinig geld en veel lokale inzet resultaten te leveren. Een goede praktijk is bijvoorbeeld het Gelders Landschapsbeheer - met projecten als 'Levend Landschap' en 'Klompepad' - vanwege de openheid om bewoners te faciliteren bij hun vragen en het verstrekken van gratis advies en gereedschap.

III - Experimenteren en adviseren

Waar vroeger de maakbaarheid van initiatieven voorop stond en beproefde oplossingen werden geboden, zijn nu de problemen meer 'wicked' en moeten oplossingen nog bedacht worden, vaak samen met de inzet en creativiteit van anderen (Van Twist & Van der Steen, 2013). In deze transitie staat het samen werken aan experimenten en het reflexief monitoren van de gevolgde activiteiten centraal (Van den Bosch, 2010; Van Mierlo *et al.*, 2010; Van Leenders, 2013). Dit leidt bij de geïnterviewde intermediaire organisaties tot meer experimenteren en adviseren.

5. Meer experimenteren

Om verdienmodellen met natuuropgaven te combineren, heeft het Groenfonds een aantal speerpunten verkend zoals 'natuur begraven' en 'groen-inclusieve ziekenhuizen' die de eigen uitbreiding combineren met de aanleg van nieuwe natuur. Na de verkenning worden kansrijke pilots uitgezet om met belanghebbenden te checken of de plannen ook in de praktijk werken. Deze hebben een belangrijke voorbeeldfunctie. Als de plannen blijken te werken en belanghebbenden zien dat het kan, is de ervaring bij het Groenfonds dat het daarna vanzelf gaat lopen en banken willen cofinancieren. GreenWish trekt voor ministeries (EZ, I&M) lessen uit experimenten en analyseert de duurzame

initiatieven van bedrijven, organisaties en burgers in de Duurzame Dinsdagkoffer die jaarlijks op de eerste dinsdag van september aan I&M wordt geboden.

6. *Vaker overheden adviseren*

De reputatie van intermediaire organisaties leidt ertoe dat zij vaker door overheden worden gevraagd om advies in plaats van dat de overheid hen voorschrijft wat te doen. Dit gebeurt zowel bij het Brabants Landschap die offertes van burgers en bedrijven aan de provincie beoordeelt, bij GreenWish die overheden adviseert hoe zij kunnen bijdragen om private initiatieven te laten slagen, als bij het Groenfonds. Het Groenfonds adviseert gemeenten met een landschapsontwikkelingsplan en groene beleidsdoelstellingen over nieuwe activiteiten en voert voor provincies risicoanalyses uit van ingediende plannen. Het Groenfonds kan dan zijn kennis bij het beoordelen van groene business cases en zijn ervaring met groene gebiedsontwikkeling in zetten. Soms gebruikt het Groenfonds haar kennis en kunde bij een duurzaamheidsfonds – een klein revolverend fonds - van een provincie voor kredietbeoordeling, het verstrekken van leningen en het beheren van de financieringsportefeuille.

4.4 Ervaren resultaten en veranderingen in netwerken

Als laatste deel van de vraag naar de bijdrage van intermediaire organisaties aan private initiatieven komen de resultaten aan de orde. Sommige intermediaire organisaties (GreenWish, Groenfonds) stellen zich de vraag wat als een succesvolle bijdrage mag worden gezien. Belangrijk is dat initiatieven niet met een vooraf gedefinieerde notie van succes worden geconfronteerd, maar dat zelf ontwikkelen en leerervaringen (reflexieve monitoring) nuttig zijn. ARK noemt wel resultaten en vindt de gerealiseerde kavelruilen in de Limburgse projecten een succes. Daarmee wordt op een goedkopere en snellere manier dan bij een ruilverkaveling gebiedsontwikkeling gerealiseerd. Bij de Provinciale Landschappen ziet men de crowdfunding projecten als een succes. Het Brabants Landschap ziet meer transparantie en meer betrokkenheid dan voorheen van burgers, boeren en bedrijven bij natuur als een succes. Men vindt dat een groot goed, al leidt dit volgens de betrokkenen soms tot teveel aandacht voor te kleine dingen.

De geïnterviewden ervaren het realiseren van private initiatieven voor natuur en landschap nog als een nieuw fenomeen dat pas de laatste jaren – sinds het aantreden van staatssecretaris Bleker - actueel is geworden. De default is dat publieke partijen voor natuur en landschap horen te zorgen. Men ziet bij overheden en onderzoeksinstellingen het privaat initiatief nog niet als een urgentie/ noodzaak voor natuur en landschap. In plaats van de bodem wordt het eerder als kers op de taart gezien en vormt het nog geen basis in het nieuwe natuurbeleid

De netwerken van de intermediaire organisaties veranderen en worden breder dan alleen de natuursector. Private partijen worden hierin belangrijker, al waken de geïnterviewden voor te hoge verwachtingen bij hun aandeel in natuurontwikkeling. Maatschappelijke initiatieven zouden volgens intermediaire organisaties hun krachten meer moeten bundelen en moeten samenwerken met gevestigde partijen (bedrijven). De rijksoverheid is vaker afwezig in de netwerken van private initiatieven, terwijl intermediaire organisaties meer contacten met gemeenten zien ontstaan voor lokaal groen en bij financiering van groene opgaven. Provincies bezinnen zich volgens de intermediaire organisaties nog op hun nieuwe rol (controleren van gebruikte inputs versus sturen op outcome).

4.5 Ter afsluiting

Uit het zoekproces van vier intermediaire organisaties naar hun bijdrage aan private initiatieven voor natuur en landschap blijkt dat hun de aandacht naar het initiatief op zichzelf verschuift naar het initiatief en zijn omgeving. Zo:

- verbreedt ARK haar aandacht voor natuur naar gebiedsontwikkeling, waarbij ARK initiatief tot het ontwikkelen van een gebied neemt en zelf het risico draagt;
- richt GreenWish zich vooral op actoren in de omgeving van het privaat initiatief in plaats van directe ondersteuning van het initiatief;

-
- willen de Provinciale Landschappen vaker in dialoog met burgers en bedrijven werken en hun natuur plannen faciliteren;
 - verandert het Groenfonds van een organisatie gericht op financieel beheer naar een marktgerichte organisatie die haar financiële kennis en ervaring inzet bij het ontwikkelen van groene projecten inzet.

Deze veranderingen in doelen leiden tot drie belangrijke veranderingen in de strategieën van intermediaire organisaties. Ten eerste is er nu meer aandacht om in een vroeg stadium het commitment direct met lokale belanghebbenden te organiseren. Ten tweede denken en werken intermediaire organisaties nu meer doelgroepgericht en minder in publieke opgaven zoals voorheen bij natuur (EHS). Ten derde is er nu meer aandacht voor experimenteren en overheden adviseren. De laatste strategie is nieuw en sluit goed aan bij het faciliteren. De andere twee strategieën kunnen, afhankelijk van wiens verhaal wordt ondersteund, een uiting zijn van zowel meer gericht stimuleren als beter faciliteren.

Resultaten van deze strategieën zijn volgens sommige intermediaire organisaties lastig door hen zelf te bepalen. Men laat dat liever aan de belanghebbenden over, waarbij ook leerervaringen van experimenten via reflexieve monitoring nuttig zijn. Intermediaire organisatie die wel resultaten noemen, zien vooral voordelen in het proces waarbij direct met belanghebbenden werken als een snellere, transparantere en creatievere manier geldt dan het indirect werken met vertegenwoordigende belangenorganisaties.

5 Verder aan de slag

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de vierde en laatste vraag in deze voorstudie over hoe intermediaire organisaties hun rol kunnen versterken om private initiatieven te ondersteunen. Hieraan voorafgaand wordt teruggeblikt op de zoektocht van intermediaire organisaties tot dusver om meer private initiatieven te ondersteunen. In hoeverre krijgen de huidige spelers een andere rol (par. 5.2), hoe kunnen zij hun rol versterken (par. 5.3) en welke consequenties zijn er voor overheden, burgers en bedrijven om vaker private initiatieven te realiseren (par. 5.4).

5.2 Terugblik

Intermediaire organisaties opereren als derde sector tussen publiek en privaat belang in een multi-actor speelveld. Waar deze organisaties voorheen met behulp van subsidies en regelgeving van de overheid publieke taken voor natuur en landschap realiseerden, worden ze nu geacht private initiatieven van burgers en bedrijven te ondersteunen. Voor veel natuurorganisaties is dit een nieuwe werkwijze. Er zijn echter ook maatschappelijke organisaties die al sinds hun oprichting met private initiatieven samen werken, zowel voor natuur en landschap als voor andere sectoren. Om zicht te krijgen in dit zoekproces, zijn vier organisaties geselecteerd. Hiervan richt een zich al langer op het faciliteren van private initiatieven, GreenWish, en is dit een nieuwe ontwikkeling voor ARK, Nationaal Groenfonds en het Brabants Landschap.

Van deze vier intermediaire organisaties is hun zoekproces nader geanalyseerd. Een gemeenschappelijke lijn is dat de aandacht van de intermediaire organisaties verschuift van het initiatief op zichzelf naar de actoren in de omgeving van het initiatief. Het slagen van privaat initiatief hangt namelijk volgens de geïnterviewden en andere transitiedenkens niet alleen van de initiatiefnemer af, maar ook van actoren in de omgeving die zorgen dat een op zich succesvol initiatief ook wordt toegepast. Dit leidt tot drie belangrijke veranderingen in de strategieën van intermediaire organisaties. Ten eerste is er nu meer aandacht om het commitment direct te organiseren in een vroeg stadium vanuit het lokale perspectief. Ten tweede denkt en werkt men nu meer doelgroepgericht. Ten derde heeft men nu meer aandacht voor experimenteren en overheden adviseren. Resultaten van deze strategieën beoordelen laten sommige intermediaire organisaties liever aan de initiatiefnemers en belanghebbenden over, waarbij ook leerervaringen nuttig worden gevonden. Intermediaire organisaties die wel zelf resultaten noemen, zien vooral voordelen in het proces waarbij direct met belanghebbenden werken als een goedkopere, snellere en transparantere manier geldt dan indirect werken.

5.3 Naar meer bijdrage van intermediaire organisaties

De hier genoemde veranderingen in de strategieën van de geselecteerde intermediaire organisaties om meer bottom-up-bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap te mobiliseren, verkeren nog in beginfase. Dit geldt zowel voor de organisaties zelf als hun omgeving. Zo staan de activiteiten van intermediaire organisaties vaak nog op zichzelf. Intermediaire organisaties proberen leerervaringen te delen, zoals in het netwerk burgerbetrokkenheid (GreenWish en de Landschappen) en in het netwerk van initiatievenmakelaars (GreenWish). Er is behoefte om vaker ervaringen uit te wisselen en elkaar te adviseren via kennisnetwerken. Dat kan in principe zowel fysiek als virtueel in een online community (platform). Ook in de omgeving is de omslag naar meer bottom-up bijdragen nog niet vanzelfsprekend. De omslag begint namelijk al bij het framen van maatschappelijke problemen zoals minder biodiversiteit, meer droogte etc. Zijn dit problemen van de overheid en moeten natuurorganisaties deze oplossen met passende maatregelen of worden deze ook gedeeld met

burgers en bedrijven en wordt op iedereen een beroep gedaan om zelf bij te dragen? De beweging is ingezet, maar het is nog te vroeg om van een volledige omslag naar bottom-up werken in het denken en werken van natuurorganisaties te spreken.

De inzet van intermediaire organisaties om meer private initiatieven voor natuur en landschap te faciliteren, kan volgens ons verder worden vergroot. De ideeën hierover presenteren we, tot slot, kort langs de drie rollen van intermediaire organisaties waarmee we dit paper openden: uitlokken, verbinden en ondersteunen.

Zo kan het commitment worden versterkt als natuurorganisaties burgers en bedrijven meer zouden vragen naar hun ideeën over hun bijdrage aan natuur en landschap en hoe zij hen daar bij kunnen helpen. Het meer denken in een beweging 'voor en door' leden kan hierbij helpen. Een relevante tool hierbij is het opzetten van een platform voor een online community waarin de leden vragen kunnen stellen aan een inhoudelijk expert, maar ook elkaars vragen kunnen beantwoorden. Overigens kunnen de inhoudelijk experts ook toetsen of hun ideeën aansluiten bij de beelden in de community. Een voorbeeld van een dergelijke community dat zowel vragen en oplossingen uitlokt, verbindt als ondersteunt is bij de Consumentenbond te vinden (www.consumentenbond.nl). Voor natuur is er het burgerinitiatief waarneming.nl dat iedereen in staat stelt om natuurwaarnemingen te delen via internet.

Daarnaast kunnen natuurorganisaties private initiatieven meer ondersteunen door advies op verzoek van burgers en bedrijven te geven hoe ze natuur en landschap moeten beheren. Er blijkt veel waarde creatie mogelijk als natuurorganisaties zich dienstverlenend opstellen en lokaal bijdragen aan verzoeken van burgers om advies zoals het Gelders Landschapsbeheer doet. Het ontbreken van de benodigde kennis bij burgers om praktische zaken te realiseren is hier debet aan⁴. Daarnaast is de hulp van een natuurorganisatie welkom als de plannen door burgers moeilijk alleen uit te voeren zijn. Zoals eerdere voorbeelden van Natuurmonumenten en het Brabants Landschap al hebben laten zien. Het meer bottom-up-denken en werken kan worden versterkt door vaker aan te sluiten bij private initiatieven die in andere sectoren zijn gestart en bij gangbare leefstijlen (met zorg voor lokaal groen) in plaats van alternatieve leefstijlen (met zorg voor biodiversiteit).

Een bijkomend voordeel van het bieden van advies door een intermediaire organisatie met inhoudelijke experts is dat het – analoog aan energiebesparing – ook als een blijk van vertrouwen en gepercipieerde onafhankelijkheid kan worden opgevat. Natuurorganisaties kunnen hun door burgers en bedrijven gewaardeerde deskundigheid en opgebouwde vertrouwen vaker inzetten bij het ondersteunen van private initiatieven. Mogelijk geven burgers en bedrijven dit oordeel minder snel aan adviezen van de overheid. Of intermediaire organisaties een rol als groencoach beogen, is echter de vraag. Zowel GreenWish als het Brabants Landschap geven aan dat het direct faciliteren van burgerinitiatieven voor hen weinig lonend is. Voor zover er groencoaches zijn, blijken deze – volgens internet – door gemeenten te worden aangesteld om particulieren te ondersteunen die openbaar groen adopteren (Schijndel, Gemert-Bakel).

Meer experimenteren in pilots om burgers, bedrijven en overheden een voorbeeld te geven of iets in de praktijk werkt, is noodzakelijk bij transitie die niet met vooraf gedefinieerde procedures zijn te realiseren en niet door burgers, bedrijven of overheden afzonderlijk zijn op te lossen. Zo zette het Groenfonds experimenten rond groen-inclusieve ziekenhuizen uit. In deze transitie is het samenwerken belangrijk evenals het delen van leerervaringen uit de gevolgde activiteiten. Op grond van de ervaringen bij de geselecteerde intermediaire organisaties is moeilijk te zeggen of dit al genoeg gebeurt. Wel is onze indruk dat er door intermediaire organisaties meer over het doen van experimenten kan worden gecommuniceerd met andere potentiële initiatiefnemers. Verder kunnen de leerervaringen in het samenwerken met nieuwe partijen meer aandacht krijgen door deze te delen.

⁴ Niet alleen natuurorganisaties, maar ook andere praktische actoren als de bouwmarkt bij het klussen ervaren een "twee linker handen gevoel" van burgers. www.rtlnieuws.nl/economie/home/bouwmarkt-onder-druk-door-klussers-met-twee-linkerhanden 26 oktober 2015.

De resultaten van deze voorstudie lokken de vraag uit hoe intermediaire organisaties hun rollen kunnen versterken. Zij kunnen meer private initiatieven voor natuur en landschap mobiliseren door bij het:

1. *Uitlokken*: meer pilots met kansrijk geachte groen-inclusieve initiatieven uit te zetten om te laten zien dat het initiatief in de praktijk werkt, de urgentie van privaat initiatief voor natuur en landschap vaker te agenderen en overheden te adviseren hoe deze ruimte voor succesvolle initiatieven kan creëren;
2. *Verbinden*: meer fysieke kennisnetwerken en virtuele communities te starten die overzicht van private initiatieven bieden en verbindingen leggen om elkaar van advies te voorzien en van elkaar te leren, zowel tussen de initiatieven van bedrijven en burgers als tussen deze en de overheid;
3. *Ondersteunen*: meer in te zetten op dienstverlening en advisering bij private initiatieven en dit meer als een permanent onderdeel van hun activiteiten te zien.

5.4 Naar meer bijdrage vanuit de omgeving

Volgens de geïnterviewde intermediaire organisaties kunnen ook overheden, burgers en bedrijven bijdragen om meer private initiatieven te doen slagen. Ten aanzien van overheden vindt men dat provincies en gemeenten niet alleen private initiatieven voor natuur en landschap moeten aanmoedigen, maar ook hun eigen organisatie intern moeten ontschotten om particuliere bijdragen makkelijker te maken. Ook daadkrachtige bestuurders helpen hierbij. Daarnaast mogen overheden eerlijker en transparanter zijn over het feit dat het realiseren van private initiatieven nog moet beginnen. Van de rijksoverheid wordt verwacht dat private initiatieven die zijn ingezet en succesvol zijn, ook binnen de eigen organisatie landen om als launching customer de afzetmarkt van deze initiatieven te bevorderen.

Daarnaast vindt men dat overheden in hun beleid meer urgentie moeten tonen voor private initiatieven. Provincies mogen dan wel meer burgerbetrokkenheid wensen, maar weten volgens de intermediaire organisaties nu niet goed hoe zij dit moeten faciliteren en hebben weinig beleidsvragen op dit terrein. Ook uit ander onderzoek onder drie provincies Overijssel, Gelderland en Limburg (Kamphorst *et al.*, 2015) blijkt dat concrete beleidsinitiatieven op dit vlak nog beperkt zijn. Ook speelt mee dat provincies in het natuurbeleid nog weinig ervaring hebben met het stimuleren van actief burgerschap waarin overheden het initiatief aan burgers laten, ruimte creëren voor initiatief en faciliteren waar nodig. Kamphorst *et al.*, 2015 zien echter geen grote toename van deze sturingsstijl, ondanks de wensen van overheden om actief burgerschap te bevorderen.

Een mogelijkheid is ook dat rijksoverheid, provincies en gemeenten intermediaire organisaties meer opdrachten geven om private initiatieven uit te lokken, te verbinden en te ondersteunen:

- Om meer private initiatieven uit te lokken is het mogelijk maken van experimenten met kansrijk geachte initiatieven een belangrijke rol voor intermediaire organisaties, waardoor deze uiteindelijk een breder palet aan taken kunnen uitvoeren.
- Om meer private initiatieven te verbinden is het bijdragen aan het opzetten en onderhouden van fysieke kennisnetwerken en virtuele communities door intermediaire organisaties voor het delen van informatie over relevante private initiatieven en het onderling hierover communiceren belangrijk.
- Daarnaast zijn opdrachten aan intermediaire organisaties voor het ondersteunen van private initiatieven welkom, zoals het uitvoeren van de regeling met Groen en Doen-vouchers. In een aantal provincies wordt hiertoe al een aanzet gegeven door het geven van kleinschalige subsidiebedragen voor vrijwillige inzet en maatschappelijk initiatief. Wanneer een provincie dergelijke beleidsinitiatieven neemt, zou de uitvoering ervan kunnen worden verbeterd. Zo ervaren betrokkenen bij het Brabants Landschap nu een omslachtige procedure waarbij burgers met initiatieven hen vooraf raadplegen en de provincie Noord-Brabant hen achteraf vraagt om de voorstellen te beoordelen.

De rijksoverheid zou als financier van wettelijke onderzoekstaken (WOt) kunnen stimuleren dat in onderzoek meer openheid van data ontstaat waar anderen data aan kunnen toevoegen over de mogelijkheden van particulieren om bij te dragen (bijvoorbeeld waar men natuurgrond kan aankopen

of ontwikkelen). In de onderzoeksprogrammering zou de zoektocht naar particuliere bijdragen meer het uitgangspunt in plaats van bijzaak moeten zijn, al wensen intermediaire organisaties ook een reëel beeld van de mogelijkheden hiertoe.

Ten aanzien van burgers en bedrijven stellen intermediaire organisaties voor dat maatschappelijke initiatieven hun krachten meer zouden moeten bundelen en zich meer met een gemeenschappelijk verhaal naar hun omgeving moeten presenteren. Hiervoor urgentie kweken, is volgens de intermediaire organisaties makkelijker gezegd dan gedaan, want veel private initiatieven zien zichzelf eerder als uniek dan als een groep. Mogelijk kunnen intermediaire organisaties hiervan vaker de voordelen tonen.

Literatuur

- Avelino, F. & J. Wittmayer (2015). Shifting Power Relations in Sustainability Transitions: A Multi-actor Perspective. *Journal of Environmental Policy and Planning*. 17 (2015) 6
- Beckers, T. B. Fokkens & C. Janson, 2010. *De traditie vernieuwen; over het verleden en de toekomst van de landschappen*. De 12Landschappen.
- Boonstra, F.G., R.J. Fontein, P. van der Wielen & M.H. Borgstein (2014). *Leren van beleidsinstrumenten voor ondernemen met natuur*. Brochure, Alterra Wageningen UR, Wageningen.
- Compendium voor de Leefomgeving (2015). *Kerncijfers over milieu, natuur en ruimte*. www.compendiumvoordeleefomgeving.nl. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag; Planbureau voor de Leefomgeving, Bilthoven/Den Haag; & Wageningen UR, Wageningen.
- De Boer, T.A., A.T. de Blaey, B.H.M Elands, H.C.M. de Bakker, C.S.A. van Koppen & A.E. Buijs (2014). *Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013*. WOT-rapport 126. WOT Natuur & Milieu - Wageningen UR, Wageningen
- De Hart, J. (2005). *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Dirkx, J. & B. de Knecht (2014) *Natuurlijk kapitaal als nieuw beleidsconcept. Balans van de leefomgeving deel 7*. PBL-publicatienummer 1545. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, Princeton University Press.
- Evers, A. & J-L. Laville (2004). Defining the third sector in Europe. In: A. Evers & J-L Laville (2004) *The third sector in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie* PBL-rapportnr. 500246001. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.
- Kamphorst, D.A., T.A. Selnes & W. Nieuwenhuizen (2015). *Vermaatschappelijking van natuurbeleid. Een verkennend onderzoek bij drie provincies*. WOT-technical report 42. WOT Natuur & Milieu - Wageningen UR, Wageningen
- Kuindersma, W., F.G. Boonstra, R.A. Arnouts, R. Folkert, R.J. Fontein, A. van Hinsberg & D.A. Kamphorst (2015). *Vernieuwingen in het provinciaal natuurbeleid*. WOT-technical report 35. WOT Natuur & Milieu - Wageningen UR, Wageningen
- Ministerie van EZ en provincies (2013). *Natuurpact ontwikkeling en beheer van natuur in Nederland*. Den Haag.
- Ministerie van EZ (2014). *Natuurlijk verder. Rijksnatuurvisie 2014*. Den Haag.
- Overbeek, G. (2011). *Lessen voor Succesvol Investeren in Landschap*. Brochure. LEI Wageningen UR, Den Haag.
- Overbeek, M.M.M. & B. Harms (2011). *Bedrijven aan de slag met natuur en landschap*. WOT-paper 5. WOT Natuur & Milieu - Wageningen UR, Wageningen
- Overbeek, M.M.M., J. Donders & J. Vader (2014). *Energiek aan de slag. Natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban*. WOT-paper 27. WOT Natuur & Milieu - Wageningen UR, Wageningen
- PBL (2014). *How sectors can contribute to sustainable use and conservation of biodiversity*. CDB Technical Series 79. PBL report 01448.
- Pestoff, V.A. (1992). Third sector and co-operative services. From determination to privatization. *Journal of Consumer Policy*, 15(1), p. 21-45.
- Pestoff, V.A. (2014). Hybridity, Coproduction, and Third Sector Social Services in Europe. *American Behavioral Scientist* 58(11), p. 1412-1424.

-
- Peters, K., V. van Stipdonk & P. Castenmiller (2014). *Verkenning van lokale democratie in Nederland*. Stichtingdecentraalbestuur.nl.
- ROB (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt en samenleving*. Raad voor het Openbaar Bestuur, Den Haag.
- Tonkens, E. (2014). *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving*. Afscheidsrede als Bijzonder Hoogleraar Actief Burgerschap. Universiteit van Amsterdam.
- Van den Bosch, S. (2010). *Transition experiments, exploring societal changes towards sustainability*. Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Van Koppen, C.S.A. (2002). *Echte Natuur: een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving*. Wageningen Universiteit.
- Van Koppen, C.S.A. & W.T. Markham (eds) (2004). *Protecting nature. Organizations and networks in Europe and the USA*. Cheltenham (UK) & Northampton (USA): Edward Elgar.
- Van Leenders, C. (2013). Een Community of Practise als instrument voor het versnellen van de transitie naar een duurzame ontwikkeling. In: Overbeek, G. & I. Salverda (eds). *De energieke overheid*. LEI Wageningen UR, Den Haag, p. 74-84.
- Van Mierlo, B., B. Regeer, M. van Amstel, M. Arkesteijn, V. Beekman, J. Bunders, T. de Cock Buning, B. Elzen, A-C. Hoes & C. Leeuwis (2010). *Reflexive Monitoring in Action. A guide for monitoring system innovations projects*. Communication and innovation Studies WUR, Wageningen/Amsterdam.
- Van Twist, M. & M. van der Steen (2013). Netwerksturing vereist gemengd organiseren. In: Overbeek, G. & I. Salverda (eds). *De energieke overheid*. LEI Wageningen UR, Den Haag, p.26-39.
- Vermeij, L. m.m.v. A. Steenbekkers (2015). *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. SCP, Den Haag.
- WRR (2012). *Vertrouwen in Burgers*. Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag/Amsterdam.

Verantwoording

Bij de uitvoering van het project zijn wij ondersteund door een meedenkende klankbordgroep. Deze bestond uit Froukje Boonstra (Alterra Wageningen UR), Patricia Braaksma (ministerie van Economische Zaken), Kris van Koppen (Wageningen Universiteit) en Rinske van Noordwijk (GreenWish). Daarnaast hebben wij veelvuldig overlegd met de opdrachtgever PBL, Eva Kunseler en de WOt-themacoördinator, Janneke Vader. De klankbordgroep is samen met de opdrachtgever en de onderzoekers in het voor- en najaar bijeengewees om respectievelijk de opzet en de resultaten van het onderzoek te bespreken. Martijn van der Heijde en Gabe Venema hebben namens LEI Wageningen UR het rapport gereviewed.

De auteurs bedanken allen voor hun bijdrage aan het tot stand komen van deze rapportage.

Bijlage I Vragenlijst Intermediaire Organisatie (IO)

Introductie

1. Persoonlijke gegevens: NAW, functie;
2. Organisatie: organisatievorm, omvang, bestuur en financiers;
3. Ziet u uw organisatie als een IO zoals in het onderzoek gedefinieerd (het ondersteunen, verbinden en stimuleren van private initiatieven van burgers en of bedrijven)? Zo nee, hoe ziet u de rol van uw organisatie dan wel?

Doel en missie organisatie

4. Oprichting, doel en missie van de IO, mogelijke veranderingen in de afgelopen 5 jaar; wie droeg het initiatief bij aanvang en wie draagt het nu?
5. Wat is uw visie om de mogelijkheid meer private bijdragen voor natuur en landschap te realiseren, met name of dat uw IO kansen biedt?
6. Werkte uw IO voorheen vanuit het publieke door de overheid gedefinieerde perspectief of staat het private perspectief al langer centraal bij uw IO? Indien relevant: wat zijn de oorzaken waarom uw perspectief is veranderd (externe omstandigheden of eigen ambitie)?

Transitie organisatie

7. Welke transitie doorloopt uw IO om vanuit het private - door burgers en bedrijven gedefinieerde perspectief - meer bijdragen voor natuur en landschap te realiseren? Waar staat uw organisatie nu en waar wilt u naar toe?
8. Wat leert u hierbij van uw concollega's in NL of in het buitenland (actief op het terrein van natuur en landschap, of op andere terreinen zoals onderwijs en gezondheidszorg)? Welke voorbeeld IO's en/of inspiratiebronnen heeft u?
9. Welke consequenties voor de organisatie en aanpak verwacht u door deze transitie?

Strategie

10. Kunt u uw aanpak bij private initiatieven voor natuur en landschap en resultaten van dit proces tot dusver toelichten? In hoeverre zijn deze nu anders dan in 2010 en welke veranderingen verwacht u in 2020?
11. Welke private en publieke actoren ziet als doelgroep die bij u om ondersteuning kunnen vragen? In hoeverre zijn deze nu anders dan in 2010 en welke veranderingen verwacht u in 2020? Werkt u met hen binnen of buiten het natuurnetwerk van de provincies?
12. Welke strategieën en middelen passen daarbij (wel/geen geld, wel/geen/andere kennis & wel/geen/andere ontmoeting bieden)?
13. Welke resultaten heeft u qua impact bereikt en hoe beoordeelt u deze?

Netwerk kenmerken

14. Welke stakeholders zijn voor uw IO belangrijk om mee samen te werken (bedrijven, overheid, maatschappelijke organisaties) en wat wisselt u uit (afhankelijkheden)?
15. Op welke manier zijn overheden nu betrokken (participatie-ladder)?
16. Welke veranderingen ziet u in het krachtenveld, zowel qua stakeholders als qua overheden? Wat betekenen die voor uw rol als IO?

Bijlage II Geïnterviewden

Anke Dielissen, ARK

Ger van den Oetelaar, ARK

Ernst-Jan van Haaften, Brabants Landschap

Emiel Rijken, Brabants Landschap

Fleur Smout, Landschappen

Rinske van Noortwijk, Greenwish

Pieter Baars, Nationaal Groenfonds

Verschenen documenten in de reeks Technical reports van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WOT-Technical reports zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; E info.wnm@wur.nl

WOT-Technical reports zijn ook te downloaden via de website www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu

1	Arets, E.J.M.M., K.W. van der Hoek, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.-P. Lesschen (2013). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2013.</i>	14	Beltman, W.H.J., M.M.S. Ter Horst, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J. Deneer (2014). <i>FOCUS_TOXSWA manual 4.4.2; User's Guide version 4.</i>
2	Kleunen, A. van, M. van Roomen, L. van den Bremer, A.J.J. Lemaire, J-W. Vergeer & E. van Winden (2014). <i>Ecologische gegevens van vogels voor Standaard Gegevensformulieren Vogelrichtlijngebieden.</i>	15	Adriaanse, P.I., W.H.J. Beltman & F. Van den Berg (2014). <i>Metabolite formation in water and in sediment in the TOXSWA model. Theory and procedure for the upstream catchment of FOCUS streams.</i>
3	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, B.J. de Haan, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2014). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw in 2012. Berekningen van ammoniak, stikstofoxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA</i>	16	Groenestein, K., C. van Bruggen en H. Luesink (2014). <i>Harmonisatie diercategorieën</i>
4	Verburg, R.W., T. Selnes & M.J. Bogaardt (2014). <i>Van denken naar doen; ecosysteemdiensten in de praktijk. Case studies uit Nederland, Vlaanderen en het Verenigd Koninkrijk.</i>	17	Kistenkas, F.H. (2014). <i>Juridische aspecten van gebiedsgericht natuurbeleid (Natura 2000)</i>
5	Velthof, G.L. & O. Oenema (2014). <i>Commissie van Deskundigen Meststoffenwet. Taken en werkwijze; versie 2014</i>	18	Koeijer, T.J. de, H.H. Luesink & C.H.G. Daatselaar (2014). <i>Synthese monitoring mestmarkt 2006 – 2012.</i>
6	Berg, J. van den, V.J. Ingram, L.O. Judge & E.J.M.M. Arets (2014). <i>Integrating ecosystem services into tropical commodity chains- cocoa, soy and palm oil; Dutch policy options from an innovation system approach</i>	19	Schmidt, A.M., A. van Kleunen, L. Soldaat & R. Bink (2014). <i>Rapportages op grond van de Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn. Evaluatie rapportageperiode 2007-2012 en aanbevelingen voor de periode 2013-2018</i>
7	Knegt de, B., T. van der Meij, S. Hennekens, J.A.M. Janssen & W. Wamelink (2014). <i>Status en trend van structuur- en functiekenmerken van Natura 2000-habitattypen op basis van het Landelijke Meetnet Flora (LMF) en de Landelijke Vegetatie Databank (LVD). Achtergronddocument voor de Artikel 17-rapportage.</i>	20	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2013.</i>
8	Janssen, J.A.M., E.J. Weeda, P.C. Schipper, R.J. Bijlsma, J.H.J. Schaminée, G.H.P. Arts, C.M. Deerenberg, O.G. Bos & R.G. Jak (2014). <i>Habitattypen in Natura 2000-gebieden. Beoordeling van oppervlakte representativiteit en behoudsstatus in de Standard Data Forms (SDFs).</i>	21	Hendriks, C.M.A., D.A. Kamphorst en R.A.M. Schrijver (2014). <i>Motieven van actoren voor verdere verduurzaming in de houtketen.</i>
9	Ottburg, F.G.W.A., J.A.M. Janssen (2014). <i>Habitatrichtlijnsoorten in Natura 2000-gebieden. Beoordeling van populatie, leefgebied en isolatie in de Standard Data Forms (SDFs)</i>	22	Selnes, T.A. and D.A. Kamphorst (2014). <i>International governance of biodiversity; searching for renewal</i>
10	Arets, E.J.M.M. & F.R. Veeneklaas (2014). <i>Costs and benefits of a more sustainable production of tropical timber.</i>	23	Dirkx, G.H.P, E. den Belder, I.M. Bouwma, A.L. Gerritsen, C.M.A. Hendriks, D.J. van der Hoek, M. van Oorschot & B.I. de Vos (2014). <i>Achtergrondrapport bij beleidsstudie Natuurlijk kapitaal: toestand, trends en perspectief; Verantwoording casestudies</i>
11	Vader, J. & M.J. Bogaardt (2014). <i>Natuurverkenning 2 jaar later; Over gebruik en doorwerking van Natuurverkenning 2010-2040.</i>	24	Wamelink, G.W.W., M. Van Adrichem, R. Jochem & R.M.A. Wegman (2014). <i>Aanpassing van het Model for Nature Policy (MNP) aan de typologie van het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL); Fase 1</i>
12	Smits, M.J.W. & C.M. van der Heide (2014). <i>Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten; en hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren.</i>	25	Vos, C.C., C.J. Grashof-Bokdam & P.F.M. Opdam (2014). <i>Biodiversity and ecosystem services: does species diversity enhance effectiveness and reliability? A systematic literature review.</i>
13	Knegt, B. de (ed.) (2014). <i>Graadmeter Diensten van Natuur; Vraag, aanbod, gebruik en trend van goederen en diensten uit ecosystemen in Nederland.</i>	26	Arets, E.J.M.M., G.M. Hengeveld, J.P. Lesschen, H. Kramer, P.J. Kuikman & J.W.H. van der Kolk (2014). <i>Greenhouse gas reporting of the LULUCF sector for the UNFCCC and Kyoto Protocol. Background to the Dutch NIR 2014.</i>
		27	Roller, te J.A., F. van den Berg, P.I. Adriaanse, A. de Jong & W.H.J. Beltman (2014). <i>Surface Water Scenario Help (SWASH) version 5.3. technical description</i>
		28	Schuiling, C., A.M. Schmidt & M. Boss (2014). <i>Beschermde gebiedenregister; Technische documentatie</i>

29	Goossen, C.M., M.A. Kiers (2015). <i>Mass mapping; State of the art en nieuwe ideeën om bezoekersaantallen in natuurgebieden te meten</i>	46	Bruggen, C. van, A. Bannink, C.M. Groenestein, J.F.M. Huijsmans, H.H. Luesink, S.M. van der Sluis, G.L. Velthof & J. Vonk (2015). <i>Emissies naar lucht uit de landbouw, 1990-2013. Berekeningen van ammoniak, stikstofdioxide, lachgas, methaan en fijn stof met het model NEMA.</i>
30	Hennekens, S.M, M. Boss en A.M. Schmidt (2014). <i>Landelijke Vegetatie Databank; Technische documentatie</i>	47	Boonstra, F.G. & A.L. Gerritsen (2015). <i>Systeemverantwoordelijkheid in het natuurbeleid; Input voor agendavorming van de Balans van de Leefomgeving 2014</i>
31	Bijlsma, R.J., A. van Kleunen & R. Pouwels (2014). <i>Structuur- en functiekenmerken van leefgebieden van Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijnsoorten; Een concept en bouwstenen om leefgebieden op landelijk niveau en gebiedsniveau te beoordelen</i>	48	Overbeek, M.M.M., M-J. Bogaardt & J.C. Dagevos (2015). <i>Intermediairs die bijdragen van burgers en bedrijven aan natuur en landschap mobiliseren.</i>
32	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Nut en risico's van covergisting. Syntheserapport.</i>	49	Os, J. van, R.A.M. Schrijver & M.E.A. Broekmeyer (2015). <i>Kan het Natuurbeleid tegen een stootje? Enkele botsproeven van de herijkte Ecologische Hoofdstructuur.</i>
33	Bijlsma, R.J. & J.A.M. Janssen (2014). <i>Structuur en functie van habitattypen; Onderdeel van de documentatie van de Habitatrichtlijn artikel 17-rapportage 2013</i>	50	Hennekens, S.M., J.M. Hendriks, W.A. Ozinga, J.H.J. Schaminée & L. Santini (2015). <i>BioScore 2 – Plants & Mammals. Background and pre-processing of distribution data</i>
34	Fey F.E., N.M.J.A. Dankers, A. Meijboom, P.W. van Leeuwen, J. Cuperus, B.E. van der Weide, M. de Jong, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2014). <i>Ecologische ontwikkeling binnen een voor menselijke activiteiten gesloten gebied in de Nederlandse Waddenzee; Tussenrapportage achtste jaar na sluiting (najaar 2013).</i>	51	Koffijberg K., P. de Boer, F. Hustings, A. van Kleunen, K. Oosterbeek & J.S.M. Cremer (2015). <i>Broedsucces van kustbroedvogels in de Waddenzee in 2011-2013.</i>
35	Kuindersma, W., F.G. Boonstra, R.A. Arnouts, R. Folkert, R.J. Fontein, A. van Hinsberg & D.A. Kamphorst (2015). <i>Vernieuwingen in het provinciaal natuurbeleid; Vooronderzoek voor de evaluatie van het Natuurpact.</i>	54	Groenestein, K. & J. Mosquera (2015). <i>Evaluatie van methaanemissieberekeningen en -metingen in de veehouderij.</i>
36	Berg van den, F., W.H.J. Beltman, P.I. Adriaanse, A. de Jong & J.A. te Roller (2015). <i>SWASH Manual 5.3. User's Guide version 5</i>	55	Schmidt, A.M. & A.S. Adams (2015). <i>Documentatie Habitatrichtlijn-rapportage artikel 17, 2007-2012</i>
37	Brouwer, F.M., A.B. Smit & R.W. Verburg (2015). <i>Economische prikkels voor vergroening in de landbouw</i>	57	Fey F.E., N.M.A.J. Dankers, A. Meijboom, C. Sonneveld, J.P. Verdaat, A.G. Bakker, E.M. Dijkman & J.S.M. Cremer (2015). <i>Ontwikkeling van enkele mosselbanken in de Nederlandse Waddenzee, situatie 2014.</i>
38	Verburg, R.W., R. Michels, L.F. Puister (2015). <i>Aanpassing Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN) aan de typologie van het Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL)</i>	58	Blaey, A.T. de, R. Michels, R.W. Verburg & W.H.G.J. Hennen (2015). <i>Recreatiemodule in Instrumentarium Kosten Natuurbeleid (IKN); Bepaling van de recreatiekosten</i>
39	Commissie Deskundigen Meststoffenwet (2015). <i>Actualisering methodiek en protocol om de fosfaattoestand van de bodem vast te stellen</i>		
40	Gies, T.J.A., J. van Os, R.A. Smidt, H.S.D. Naeff & E.C. Vos (2015). <i>Geografisch Informatiesysteem Agrarische Bedrijven (GIAB); Gebruikershandleiding 2010.</i>		
41	Kramer, H., J. Clement (2015). <i>Basiskaart Natuur 2013. Een landsdekkend basisbestand voor de terrestrische natuur in Nederland</i>		
42	Kamphorst, D.A., T.A. Selnes, W. Nieuwenhuizen (2015). <i>Vermaatschappelijking van natuurbeleid. Een verkennend onderzoek bij drie provincies</i>		
43	Commissie Deskundige Meststoffenwet (2015). <i>Advies 'Mestverwerkingspercentages 2016'</i>		
44	Meeuwssen, H.A.M. & R. Jochem (2015). <i>Openheid van het landschap; Berekeningen met het model ViewScape</i>		
45	Groenestein, C.M., J. de Wit, C. van Bruggen & O. Oenema (2015). <i>Stikstof- en fosfaatexcretie van gangbaar en biologisch gehouden landbouwhuisdieren. Herziening excretieforfaits Meststoffenwet 2015</i>		

Thema Balans van de Leefomgeving

Wettelijke Onderzoekstaken
Natuur & Milieu
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T (0317) 48 54 71
E info.wnm@wur.nl

ISSN 2352-2739

[www.wageningenUR.nl/
wotnatuurenmilieu](http://www.wageningenUR.nl/wotnatuurenmilieu)

De WOT Natuur & Milieu voert wettelijke onderzoekstaken uit op het beleidsterrein natuur en milieu. Deze taken worden uitgevoerd om een wettelijke verantwoordelijkheid van de minister van Economische Zaken te ondersteunen. De WOT Natuur & Milieu werkt aan producten van het Planbureau voor de Leefomgeving, zoals de Balans van de Leefomgeving en de Natuurverkenning. Verder brengen we voor het ministerie van Economische Zaken adviezen uit over (toelating van) meststoffen en bestrijdingsmiddelen, en zorgen we voor informatie voor Europese rapportageverplichtingen over biodiversiteit.

De WOT Natuur & Milieu is onderdeel van de internationale kennisorganisatie Wageningen UR (University & Research centre). De missie is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
